

170 404

TÜRKİYE'DE HAC ORGANİZASYONU SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

(7-9 TEMMUZ 2006)

TÜRKİYE BİLİMSEL VE İSLAMİ İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	170404
Tas. No:	297.541 TÜR.H

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 691
İlmî Eserler: 119

*Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu
(Tebliğ ve Müzakerele)*

Editör: Dr. Mehmet BULUT

Grafik-Tasarım: TN İletişim (0312. 431 28 68)

Baskı Kontrol: M. Ali SOY

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cd 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Mayıs 2007, Ankara

2007-06-Y-0003-691
ISBN 978-975-19-4028-5

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. km. Çankaya / Ankara
tel.: 0312. 295 72 94 - faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Hacda Kadınların Durumu

Dr. Ekrem KELEŞ

Cidde Başkonsolosluğu Din Hizmetleri Ataşesi

Giriş

Hac ibadetinin yerine getirilişi bakımından kadınların durumu anlatılırken, genellikle dile getirilen ilk cümle, bu ibadetin ifası açısından kadınlar ile erkekler arasında bir fark olmadığı şeklindedir. 'Ancak' ile başlayan ikinci cümlede kadınların hac ibadeti esnasında erkeklerden farklı olduğu bazı hususlar anlatılır. Bu farklılıklara aşağıda değineceğiz.

Peygamber Efendimiz döneminden beri kadınlar, aktif olarak haccın yerine getirildiği her aşamada erkeklerle beraber bulunmuşlardır.¹ Kadınlar Allah Resûlü ile birlikte, hac farzasını ifa etmiş, Peygamber Efendimize sorular sormuş ve Resûlullah (a.s) onlara haccın hükümlerini, özellikle de kadınlara özgü hükümlerini (adet durumu, ihram vb.) açıklamıştır. Bugün kadınların haccına ilişkin olarak sahip olduğumuz malumat büyük ölçüde o zaman şekillenmiştir.

Hac ibadetinin diğer ibadetlerden çok farklı yönleri vardır. Bu farklılıklar daha ziyade yaşayarak anlaşılabilir. Bu bakımdan haccı yaşamayan onu iyi anlayamaz.

İlâhî bir sır olarak belki, haccın birleştirici rolü, hac esnasında her türlü ayrımcılığı ve imtiyazı eritip yok eder. Onun bu birleştirici işlevi içinde, hayatın bazı başka alanlarında pratik olarak kendini gösteren cinsiyet ayrımcılığı da yer bulamaz. Tavafta Kâbe'nin etrafında kadın-erkek beraber döner. Dönemindeki idareci, kadınları erkeklerle birlikte tavaf yapmaktan men ettiğinde Atâ; "Resûlullah'ın hanımları erkeklerle birlikte tavaf yapmışken kadınların erkeklerle birlikte tavaf yapmasına nasıl engel olursun?..." diyerek bu uygulamaya karşı çıkmıştır.²

¹ İsmatüddin Gerger, *el-Mer'etu fi Ahdi'n-Nebevi*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, s. 289-290.

² Buhârî, Hac 64 (2/162). Hadisi Atâ'dan rivayet eden İbn Cüreyc, Atâ'ya bunun hicap âyetinden önce mi sonra mı olduğunu sormuş, o da bunun hicap âyetinden sonra olduğunu söylemiştir. Ayrıca kendisine, "Erkeklere nasıl karışıyorlardı?" diye sormuş, o da erkeklerle

Kadın, hacda cinsiyeti ile değil bir insan olarak kişiliği ve kulluğu ile ön plana çıkar. Kâbe'nin etrafında kadın, erkek, genç, yaşlı, amir, memur, işveren, işçi... insanlar hep birlikte haccın birleştirici rolü içinde erirler. Hatta günümüzde izdiham sebebiyle zaman zaman ortaya çıkan fiilî bazı durumlar, hacda yer yer erkek kadın karışık olarak saflara durup namaz kıldırmaktadır insanlara. Bütün çabalara rağmen bu fiilî durumu kimse değiştirememektedir. Haccın izdihamlı günlerinde kişi, annesi, kardeşi, kızı, eşi, halası, teyzesi... mahremlerinden biri ile tavaf yaparken farz namaz için kamet getirilmekte ve herkes olduğu yerde namaza durmak mecburiyetinde kalmaktadır. Böyle bir fiilî durum bulunmaktadır. Bu fiilî durum, birtakım fikhî kurallara uymasa da artık zaruret kapsamında işlerlik kazanmaktadır. Haccın kendine özgü işlevi, adeta burada fiilî olarak zorunlu bir şekilde kendini hissettirmektedir.

Her türlü imtiyazın bir kenara bırakılıp takvâ azığıyla³ çıkılması gereken bu yolculuğa kadın da takvâ azığını kuşanarak çıkar. Bu yolculukta onun heyecanı bir başkadır. Duyguları âdetâ bir çağlayana dönüşür. Hac ibadetinin her aşamasında toplumun yarısını oluşturan bir kesim olarak bulunur.

Kadının hac ibadetini bilinçli ve huzurlu bir şekilde eda edebilmesi için hac öncesi ve hac esnasında eğitim ve irşad faaliyetlerinin büyük önemi vardır. Hacda kadınların durumuna ilişkin olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri kanaatimizce budur. Bu eğitim ve irşad faaliyetlerinde hac ibadetinin yerine getirilişine ilişkin bilgilerin yanında yolculuk esnasında ve kutsal iklimde karşılaşılabilecek durumlar da anlatılabilecektir.

Diğer taraftan kadının yolculuğu, iskânı ve intikalleri ile ilgili organizasyonlara önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda da üzerinde durulması gereken pek çok husus bulunmaktadır.

Daha hazırlık ve kayıt aşamalarından başlamak üzere, ülkeden çıkıp dönüncüye kadar hac yolculuğu yapan kitlelerin yarısını oluşturan kadınların, intikallerde, tavafta, sa'yde, vakfelerde, ziyaretlerde ve Medine-i Münevver'e'de Hz. Peygamberi ziyaret sırasında karşılaştıkları kendilerine özgü önemli güçlükler bulunmaktadır. Bu güçlüklerin giderilebilmesi için neler yapılabileceği üzerinde de durmak gerekmektedir. Burada örnek olmak üzere Mescid-i Nebevî'de Ravza'da namaz kılabilmek için kadınların çektikleri sıkıntıyı ve yaşadıkları olumsuzlukları hatırlamak gerekir. Herhalde bunu ancak yaşayanlar anlatabilir.

Bu vesile ile şunu ifade edelim ki, Peygamber Efendimizin, kadınların erkeklerin üzerindeki haklarını ilân ettiği kutsal iklim, erkeklerin kadınların üzerlerindeki hakları konusunda bir nefis muhasebesi yapmalarının tam zamanıdır.

karışmadıklarını, erkeklerden uzak vaziyette kenardan tavaf yaptıklarını anlatmıştır. Hatta Hz. Âişe validemiz, kendisine Haceru'l-Esved'e gitmeyi teklif eden bir kadının teklifini kabul etmemiştir (Bak. Buhârî, gösterilen yer).

³ Bakara, 2/197.

Kadınları hacca elbisemizi yıkasın, yemeğimizi yapsın anlayışı ile götürdüğümüz dönemlerin geride kaldığını düşünüyoruz. Ancak hâlâ daha kadının hac organizasyonlarında, Allah'ın sorumlu bir kulu olarak hak ettiği konumda olmadığı endişesi taşıyoruz. Hac sırasında kadınlardan hizmet beklentisinin ortadan kaldırılması açısından organizelerin yemekli yapılması güzel bir tercihtir. Kadının, hac yaparken bu tür ilgileri zihninden silip atmış olarak hac yapabilmesi en doğal hakkıdır.

Akıldan, beceriden, göz açıklıktan ziyade duygu, ihlâs ve samimiyetin egemen olması gereken bir iklimde Allah'ın duygu bakımından erkeklerden daha ileri bir donanımına sahip kıldığı kadınlarımız, hiç şüphesiz hacda daha coşkulu bir buluşma yaşayabilecek durumdadırlar.

'Hacda Kadınların Durumu' gibi kapsamlı bir konunun ele alınacak pek çok yönü bulunmaktadır. Burada bunlardan yalnızca basit bazı kesitler sunmaya çalışacağız.

Önce bazı fikhî meselelere bir göz atalım.

Yükümlülük

Fıkıh kitaplarımızda hac ibadetiyle ilgili yükümlülük şartları, genellikle iki kısımda incelenmektedir. Birincisi, erkek ve kadınları birlikte ilgilendiren şartlar; ikincisi ise yalnızca kadınları ilgilendiren şartlardır.

Kadın ve erkekleri birlikte ilgilendiren şartlar, bütün ibadetlerde olduğu gibi ibadet yükümlülüğü için gerekli olan Müslüman olmak, akıllı olmak, buluğa ermiş olmak üçlüsünün yanında hac için "istitaat" kavramı içinde değerlendirilebilecek bazı hususlardır. Bunlar genellikle yeterli mali imkâna sahip olma, yol güvenliği, sağlıklı olma, haccı yerine getirebileceği zamana erişme ve bu zamanı bulma şeklinde ifade edilmektedir. Bunlar erkek ve kadınlar için ortak yükümlülük şartlarıdır.

Bu genel şartların yanında kadına özgü olarak üzerinde konuşulan iki şart vardır: Hac yolculuğu için kadının yanında mahreminin bulunması ve kadının iddet bekliyor olmaması.

İhramdaki şekil farklılık ile özel günlerinde tavaf yapmaması bir kenara bırakıldığı takdirde hacda kadının konumuna ilişkin olarak fıkıh kitaplarımızda özellikle bu iki husus, ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu şartlardan her ikisi de doğrudan hac ile ilgili değildir. Birincisi kadının yanında mahremi olmadan yolculuk yapıp yapamayacağı yolundaki tartışmadan kaynaklanmaktadır. İkincisi ise boşanmış kadınların, iddetlerini nikâh evinde bekletme zorunluluğuna ilişkin hüküm ve tartışmalarla ilgilidir.

Ayrıntılarına girmeden burada bu iki hususu kısaca hatırlamanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Yolculuk/ Mahrem Şartı

Hanefî ve Hanbelî mezhebinde amel edilen görüşe göre kadının hac yolculuğuna çıkabilmesi için kendisine refakat edecek mahreminin bulunması şarttır. İlim adamlarından bir grubun görüşü de bu doğrultudadır. Kadının hac yolculuğunda yanında mahreminin bulunmasını şart koşan âlimler, mahremi 'istitaât/güç yetirebilme' kapsamında değerlendirmişlerdir.

"Mahrem"den kasıt, kadının eşi veya nikâhı ebediyen kendisine haram olan kişilerdir. Buna göre diğer şartları taşımasına rağmen hacca beraberinde gidebilecek mahremi olmayan kadın, hac yolculuğuna gücü yetmeyenler kapsamında değerlendirilmiş olmaktadır.

Kadının hacca gidebilmesi için yanında eşi veya mahreminin bulunmasını şart koşan âlimler, seferîlikle ilgili olarak bir kadının beraberinde mahremi bulunmadan sefer mesafesi yolculuk yapmasını yasaklayan hadisleri esas almışlardır. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

Ebû Hüreyre (ra)'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (as) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe inanmış bir kadının, yanında mahremi olmadan bir gün bir gecelik yolculuğa çıkması helâl olmaz."*⁴

İbni Abbas (ra)'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah *"Bir erkek, yanında mahremi olmayan kadınla yalnız kalmasın; hiçbir kadın da yanında mahremi bulunmaksızın (tek başına) yolculuğa çıkmasın"* buyurdu. Bunun üzerine bir sahâbî, *"Ey Allah'ın Resûlü! Karım hac için yola çıkmak üzere, ben de falanca savaşa katılmak için yazıldım"* dedi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Git, karınla birlikte haccet!"* buyurdu.⁵

Ebû Salih'in Ebû Said'den rivayetine göre de Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Bir kadın, üç günlük veya daha fazla bir yolculuğa ancak bir mahremi ile çıkabilir."*⁶

Nafi de İbn Ömer'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş bir kadının, yanında mahremi olmadan üç gün veya daha fazla sürecek bir yolculuğa çıkması helâl olmaz."*⁷

Bu âlimlere göre üç gün üç gece süren bir mesafede ikamet eden bir kadının hacca gidebilmesi için yanında eşinin veya bir mahreminin bulunma-

⁴ Buhârî, Taksîru's-Salât, 4 (II/35-36). Bkz. Müslim, Hac 419-421 (Hadis No: 1339, 2/976); Ebû Dâvûd, Menâsik 2 (Hadis No: 1723); İbni Mâce, Menâsik 7 (Hadis No: 2899, 2/968); İbnu'l-Cevzi, *Kitabu Ahkâmî'n-Nisâ*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1988, Tahkîk: Ali b. Muhammed Yusuf el-Muhammedî, s. 252.

⁵ Buhârî, Cihâd 140 (4/18), Müslim, Hac 424 (Hadis No: 1341, 2/978). Bkz. Buhârî, Nikâh 111 (6/159).

⁶ Buhârî, Taksîru's-Salât, 4 (II/ 35-36). Bu konudaki bazı hadisler için Bkz. Müslim, Hac, 413-424 (II/975-978); Ebû Dâvûd, Menâsik, 2 (II/ 346-348); İbn Mâce, Menâsik, 7 (Hadis No: 2898-2900, II/967-968); Muvatta, İsti'zân, 37 (II/979); İbnu'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-Nisa*, s. 251.

⁷ Müslim, Hac 414 (Hadis No: 1338, 2/975); İbnu'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-Nisa*, s. 251.

sı gerekir. Bu süreden az olan bir mesafede ikamet eden bir kadına haccın farz olması için yanında eşi veya mahreminin bulunması şart değildir.

Bazı âlimler ise, güvenlik açısından bir tehlike olmadığı sürece kadının hac yolculuğunun caiz olabilmesi için beraberinde mahreminin bulunmasını şart görmemektedirler. İmam Ahmed'den de farz olan hacda mahremnin şart olmadığına dair bir rivayet vardır. Bu görüş, İbn Sîrîn, İmam Mâlik, Evzaî ve Şafiî'nin görüşüdür.

Bu çerçevede Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre kadına haccın farz olabilmesi için yanında eşinin ya da bir mahreminin bulunması şart görülmemektedir. Kadın güvenilir bir grup kadınla birlikte hacca gidebilir. Hatta İbn Sîrîn'in; *"Müslümanlardan bir adam ile birlikte hac yolculuğuna çıkabilir. Bunda bir beis yoktur"* dediği aktarılmaktadır.⁸

İmam Mâlik, kadınlardan bir topluluk ile beraber; Şafiî, güvenilir hür bir kadın ile; Evzaî, adil bir topluluk ile çıkabileceğini söylemiştir.⁹

Kadının, yanında mahremi olmadan hacca gidebileceği görüşünde olan âlimler, Ömer b. Hattab (ra)'ın, son haccında Hz. Peygamberin hanımlarının hac yapmasına izin vermesini ve yanlarında Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf'ı göndermesini delil göstermektedirler. Buna göre, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Peygamberin hanımları, bu hususta ittifak etmiş demektir. Diğer sahabiler de buna karşı çıkmamışlardır.

Bu hususta başka deliller de ortaya konmuştur. Bunlardan biri de Şeyhayn'ın Adi b. Hatim'den merfû olarak rivayet ettiği şu hadistir: *"Çok yakın bir gelecekte bir kadın tek başına beraberinde kimse olmadan Hîre'den çıkacak (hiçbir zarar görmeksizin) gidip Kâbe'yi tavaf edecektir."*¹⁰

Bu hadis yalnızca bu olayın vuku bulacağını değil, aynı zamanda bunun caiz olduğunu da gösterir. Çünkü bu hadis böyle bir durumu övme ve İslâm'ın şiarının yükseleceğini açıklama bağlamında söylenmiştir. Dolayısıyla cevaz göstergesi olarak alınmaktadır. Zamanımızda tercih edilen görüş, genellikle bu doğrultudaki yaklaşımlardır.

Bu konuda Yusuf Karadavî özetle şöyle söylemektedir: Bu hususta İslâm dininde öteden beri süregelen asıl, kadının yanında mahremi olmadan yolculuğa çıkmasıdır. Bu hüküm, bazılarının zannettiği gibi, kadına karşı bir suizan değil, kadının itibarını korumaya yönelik ihtiyatî bir hükümdür. Fakat hac yolculuğunda kendisine refakat edecek mahrem bulamaz, bunun yerine yanlarında gidebileceği emin erkekler veya güvenilir kadınlar bulur veya yol güvenli olursa, yolculuğuna bir engel yoktur. Özellikle de zamanımızda

⁸ Bkz. İbn Kudame, Muvaffakuddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Kudame, *el-Muğnî*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, 3/229.

⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 3/229.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, 4/378.

yolculuk, geçmiş dönemlerdeki gibi tehlikelerle dolu değildir. Gemiler, uçaklar, otobüsler gibi toplu taşıma araçları vasıtasıyla yapılmaktadır.¹¹

Kadının yanında mahremi olmadan sefere çıkmasının haram olduğunu gösteren rivayetlerin bir kısmında belli bir süre konmamıştır. Bazılarında ise değişik süreler vardır: Bir günlük yol, üç günden fazla yolculuk, iki günlük yol, üç mil, bir berid (konak), üç gün vb...

Diğer taraftan kadının yolculuğuna ilişkin bir kısmı zaruret kapsamında değişik hükümler de verilmiştir. Kadının dâru'l-harpten hicret ederken, borcunu ödemek için, vediaıyı geri vermek üzere, nüşûzdan vazgeçmek için tek başına yolculuk yapabileceği, genellikle ortak olarak dile getirilen görüşlerdendir. Bazı âlimler ise, yaşlı kadının mahremsiz olarak sefere çıkmasının caiz olduğunu, çoğunluk ise genç hanımların ancak mahremi ile çıkabileceğini söylemişlerdir.¹²

Kadının yanında mahremi olmadan yolculuğa çıkmasına ilişkin hadislerin bir bütün olarak ele alınması durumunda bunların büyük ölçüde kadının güvenliğine yönelik olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakihlerin bu husustaki içtihatları da aynı hedefe yöneliktir. Bu durumda söylenebilecek olan şey şudur: Özellikle genç hanımların, yolculuğa çıkarken yanlarında mümkün mertebe mahremlerinin bulunmasına dikkat etmeleri kendi güvenlikleri açısından önem taşımaktadır. Fakihlerin bu husustaki duyarlılıklarının göz ardı edilmemesi gerekir. Ancak zaruret ve ihtiyaç durumlarında, güvenliğin bulunması şartıyla yolculuk yapabilecekleri hususu da günümüzde çok tartışılan ve artık belli bir görüşün olduğu bir husustur. Bu bakımdan bu konu üzerinde fazla durmak istemiyoruz.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu mahremi, eda değil de yükümlülük şartı olarak kabul etmektedir. Buna göre, diğer şartları taşısa bile, eşi veya mahremi olmadığı zaman, kadına hac farz olmamış sayılacaktır.

İddet Bekliyor Olmama Şartı

Kadının haccı konusunda fıkıh kitaplarımızda üzerinde durulan hususlardan biri de hac yolculuğuna çıkabilmesi için kadının iddet bekliyor olmaması şartıdır. Bu şart da doğrudan hac ile ilgili değil, kadının boşanma durumuna bağlı bir hükümden dolaydır. Bu hususta fıkıh kitaplarımızdaki değerlendirmeler özetle şöyledir:

Kadına haccın farz olması için aranan şartlardan biri de kadının -ister talâk ister vefat hangi türü olsun- iddet bekliyor olmamasıdır. Bulunduğu memleketin insanları hacca giderken kadın, iddet bekliyorsa kendisine hac

¹¹ Yusuf Karadavî, *Fetâvâ Muasıra*, s. 305-308.

¹² San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Kahlanî (Emir San'ânî), *Sübülü's-Selâm, İhyau't-Türası'l-Arabî*, Kahire 1960, I/183.

farz olmaz. Çünkü Allah Teâla iddet bekleyen hanımların evlerinden çıkarılmalarını ve kendilerinin de çıkmalarını istemektedir. Bu hükmün dayandırıldığı nas, Talâk sûresi birinci âyet-i kerimesidir. Âyetin meâli şöyledir: *"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir kötü davranış sergilemeleri dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıksınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır."*¹³

Âyet-i kerimenin zahiri, kocadan, kadını evden çıkarmamasını istemekte, kadından da evden çıkmamayı. Genelde fakihler, âyette geçen *"Evlerinden çıkarmayın"*, *"Kendileri de çıksınlar"* şeklindeki emirleri esas alarak iddet bekleyen hanımların iddet süresince hacca gidemeyecekleri içtihadında bulunmuşlardır.

Bu âyet ayrıca iddet içerisinde olduğu sürece kadının süknâ hakkının sabit olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah'ın boşanan kadınların çıkmalarını emrettiği evler, boşamadan önce kaldıkları evlerdir. Kadına iddet süresince bu nikâh evinde kalması emredilmektedir.¹⁴

Hanefî mezhebine göre, ric'î talâkta erkek, rucua şahit tutmadıkça kadını sefere götürmez. Hanefî âlimleri kadını iddette seferden menetmektedirler.

Talâk-ı ric'îde kadının nafakasının ve süknâsının erkeğin sorumluluğu olduğu ve erkeğin kadını iddet müddetince evden çıkarmasının caiz olmadığı hususunda ilim adamları arasında herhangi bir hilâf yoktur...¹⁵ Kadının da kocanın üzerindeki hakkından dolayı açık bir zaruret olmadıkça iddet süresince nikâh evinden çıkması caiz görülmemektedir. Çıkarsa günahkâr olur, iddet devam eder. Bu hususta ric'î ve bain talâk aynıdır. Bu, kocanın neslini korumak içindir. Evlerin kadınlara izafe edilmesinin anlamı budur.¹⁶

Âyet-i kerimeden iddet beklemekte olan hanımların evlerinden çıkmayacakları hükmünü istinbat eden fakihler, bu çerçevede vefat iddeti bekleyen hanımların da hacca gidemeyeceğini söylemektedirler. Buna göre eşi ölen kadının evinde beklemesi farzdır. Bu farz, hac görevine tercih edilir. Çünkü hacca gittiğinde bu farz yerine getirilmemiş olur. Hacca daha sonra da gidebilir. Fakat bu iddetin ancak o vakitte yerine getirilmesi mümkündür. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd, iddet bekleyen hanımları ihrama girme yerlerinden geri çevirmişlerdir.¹⁷

¹³ Talâk, 65/1.

¹⁴ Ebû Bekir Razî el-Cassas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, ty. (5Ciltlik), 5/348.

¹⁵ Ebû Bekir Razî, age, 5/349.

¹⁶ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmü'l-Kur'an*, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty, 18/154; Cassas, *Ahkânü'l-Kur'an*, 5/348.

¹⁷ Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fi Ahkâmü'l-Mer'e*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993, 2/171.

Burada dikkat çekici bir husus Hanbelî mezhebinin görüşüdür. Hanbelî mezhebine göre, kadın vefat iddeti beklerken hacca gidemez ise de bain talâk iddeti beklerken gidebilir. İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir. Çünkü evden ayrılmamak ve evde kalmak vefat iddetinde farzdır. Bu bekleme, hacdan öne alınır, çünkü bunun vakti geçer. Bain talâkta ise evde bekleyiş farz değildir.¹⁸

Ric'î talâk ise zaten nikâhı ortadan kaldırmaz. Kadın iddet süresince kocasının eşidir. Ric'î boşamada, kadın bütünüyle boşanmış sayılmaz. Eşiyle aralarındaki nikâh bağı bir bakıma devam etmektedir. Eşi her zaman bu boşamadan vazgeçebilir. Bu sebeple kadının evinde beklemesi gerekir. Konu ile ilgili âyetin sonundaki, "*Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır*"¹⁹ şeklindeki ifade, erkeğin eşine iddet içerisinde her zaman dönebileceğine, bu sebeple kadının evinde beklemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Âyet-i kerime dikkatle incelendiğinde birkaç husus belirgin bir şekilde kendini göstermektedir:

Birincisi, iddet süresince kadının süknâ hakkı. Bunu kocanın sağlaması gerekiyor.

İkincisi, bu sürede kadının hamile olup olmadığının ortaya çıkması ve kocanın neslinin korunması, vefat iddetinde kocanın hatırasının korunması ve hıdad.

Üçüncüsü, ric'î talâk ile boşamada tekrar bir araya gelme ve durumun telafi edilmesi ihtimali. Çünkü kadının boşanma sonrası bekleme döneminde kocasının evinde tutulmasının hikmeti, tekrar birbirlerine dönmelerine bir fırsat oluşturmaktır. Sevgi ve şefkat duygularını yeniden harekete geçirmektir. Birlikte geçirdikleri günlerin anılarını tazelemektir. Şöyle ki, bu dönemde koca boşanma gereği kadından uzak durur; ama gözlerinin önünde dolaşır. Bu durum her ikisinin de duyguları üzerinde derin etki bırakır.²⁰

Âyet-i kerime iddet bekleyen hanımların evlerinden çıkmamaları hususunda açıktır. Âyet boşama iddetine ilişkin olmasına karşın, İmam Ahmed, belirttiğimiz gibi bain talâkta iddet süresi içerisinde kadının hacca gitmesini caiz görmüştür.

Bu meselenin konumuzu ilgilendiren güncel yönü, sözgelimi kur'a ile hacca gitme hakkı elde etmiş kadının bu fırsatı değerlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Belki bir daha bu fırsatı elde edemeyebilir. Bu durumda kadının hakkı gelecek yıllar için saklanacak mıdır? Böyle bir imkân olmaması durumunda hacca gitmesine cevaz mı verilecektir? Meselâ Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî dört mezhebin görüşü doğrultusunda bu konumdaki kadına haccın farz

¹⁸ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 3/196 (Madde: 2237).

¹⁹ Talâk, 65/1.

²⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an, Dâru's-Şurûk*, Beyrut 1985, 6/3599-3600.

olmadığı, dolayısıyla kocası ölmüş kadının vefat iddeti sırasında hacca gide-meyeceği doğrultusunda fetva vermektedir.²¹ Zâhîrîlere göre, kocası ölmüş bu-lunan, üç talâk ile boşanan veya talâkının sonuncusu verilen kadın, istediği yerde iddet bekleyebilir, iddet süresi içerisinde hac yapabilir ve dilediği yere seyahat edebilir.²² İbn Abbas'ın "Yüce Allah, 'dört ay on gün iddet bekler' de-miştir, evinde iddet bekler dememiştir. Dolayısıyla istediği yerde iddet bekle-sin" dediği rivayet edilmektedir.²³ Bu hususta Şeyh Atıyye es-Sakar gibi bazı ilim adamları da Hz. Âişe (ra)'nin kız kardeşi Ümmü Gülsüm'un kocası Talha öldürüldüğü zaman vefat iddeti sırasında Hz. Âişe ile birlikte umreye gitmesi ve bu doğrultuda fetva vermesi²⁴ örneğinden hareketle bu konumdaki bir ha-nımın hacca gidebileceği yolunda cevap vermektedirler.

Âyet-i kerimelerin devamı, evden çıkarılmamaları, kendilerinin de çık-mamaları yolundaki emrin daha çok ric'î talâk ile boşanmış olan hanımları ilgilendirdiği imajı veriyor. Çünkü "*Belki Allah bütün bunlardan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır*" ifadesi, "Tekrar bir araya gelmeleri için bir karar değişikliği meydana gelebilir. Göz önünde olunca bu durum geri dönüşü da-ha kolaylaştırır ve teşvik eder" mesajı vermektedir.

Sahihaynda anlatıldığına göre kocası üçüncü talâkı ile de boşadığı zaman Resûlullah Fatıma bint Kâys'ın evinden ayrılarak başka bir yerde iddet bekle-mesine izin vermiştir. Mervan, Fatıma bint Kays'a, Kubeysa b. Züeyb'i gönde-rerek bu hadisi sordurmuş, o da hadisi anlatmış, bunun üzerine Mervan, '*Bu hadisi, sadece bir kadından duymuş olduk. İnsanları üzerinde bulduğumuz hatadan uzak uygulamayı (ismet) alacağız (tercih edeceğiz)*' demiş; bu söz kendisine ulaştınca Fatıma bint Kays, '*Aramızda Kur'an hakemdir. Allah azze ve celle şöyle buyuruyor: لا تدرى لعل الله يحدث بعد ذلك أمرا* Bu ric'î talâkla ilgilidir. Üç talâktan sonra yeni hangi durum ortaya çıkacak?' demiştir.²⁵

Âyeti bu hanım sahabinin tefsiri doğrultusunda anladığımız zaman, ev-den çıkarılmama ve çıkmama durumu ric'î talâkla ilgilidir. Çünkü boşayan kişide karar değişikliği olabilir. Evde olduğunda her zaman konuşma görüş-me imkânı vardır. Birbirlerini görürler yeni bir durum ortaya çıkabilir. Ancak bain talâkta geri dönüş söz konusu olmayacağı için evde kalmasının bu an-lamda bir yararı olmayacaktır. Onun için evde kalma iddet süresince geçi-minin garanti edilmesi, iaşe ve ibatesinin sağlanmasına yöneliktir.

Bain talâkta da kadının evden çıkamayacağını söyleyen fakihler, bu ha-nım sahabinin olayını kendine özgü şartlardan dolayı böyle olmuştur şeklin-de yorumlamakta ve bunu bir istisna olarak değerlendirmektedirler. Bu hu-susta fıkıh kitaplarımızda yer alan ve iddet bekleme durumunun hac yolcu-

²¹ www.islam-qa.com, Soru No: 41610.

²² İbn Hazm, *el-Muhalâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, ty, 10/73-74.

²³ Bu husustaki rivayetler için bak. İbn Hazm, 10/78 vd.

²⁴ İbn Hazm, 10/78.

²⁵ Kurtubî, 18/155; Bu husustaki rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. İbn Hazm, 10/76 vd.

luğu esnasında meydana gelmesi halinde nasıl hareket edileceğini anlatan²⁶ ayrıntılara pratik yararı olmadığı için girmiyoruz.

Sonuç olarak fakihlerin çoğunluğuna göre iddet bekleyen kadın da bu konumda hac ile yükümlü değildir.

Genel yükümlülük şartlarının yanında kadınlara özgü şartları da taşıyan hanımlara hac farz olur. Bunlardan biri eksik olsa bizzat kendisinin hac yapması farz olmadığı gibi vekil göndermesi veya vasiyette bulunması da gerekmez. Ancak bu şartları taşıdığı halde hacca gitmez de daha sonra hacca gitme imkânı bulamazsa sorumlu olur, hac borcu üzerinden düşmez. Bu takdirde meşru bir mazeretle bizzat kendisi gidemezse yerine vekil göndermesi veya vekil gönderilmesini vasiyet etmesi gerekir.

Kocanın İzni

Hac ibadetini eda etmek isteyen eşine elinden gelen desteği vermek, imkân var ise kendisine refakat etmek, imkânı yoksa onun hac yapmasına gönül hoşluğu ile izin vermek, İslâm'ın eşler arasında öngördüğü iyi ilişkilerin bir gereğidir. İbn Hazm'a göre kocanın, eşi ile birlikte hac yapması farzdır. Eğer yapmaz ise Allah'a karşı gelmiş olur.²⁷

Şayet koca eşinin hacca gitmesine izin vermezse ne olacaktır?

Bu durumda genel kural şudur: Farz olan hacda kadının kocasının iznini alması müstehaptır. İzin verdiği takdirde izni ile; izin vermediği takdirde ise izinsiz olarak hacca gider. Çünkü erkeğin eşini farz olan hacdan menetme hakkı yoktur. Çünkü hac, (şartlarını taşıyan) kadına farz bir ibadettir. Halık'a isyan olan yerde mahlûka itaat yoktur. Namazı ilk vaktinde kılma hakkı olduğu gibi kadının hac vazifesini eda etmek için de onu bir an önce yerine getirme hakkı vardır. Güvenlik ve benzeri gerekli şartlar var ise, erkeğin bu hususta onu engelleme hakkı yoktur. Nezredilen hac da bu kapsamdadır. Çünkü bu da farz olan hac gibi vâciptir. Fakat erkeğin nafile hacca engel olma hakkı vardır. Bu husustaki delil, malı olan evli bir kadına kocasının izin vermemesine ilişkin olarak Dârekutnî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiği şu hadistir: "*Kadın, ancak kocasının izni ile gidebilir.*"²⁸ Ancak her halükârda hac yolculuğunun eşler arasında istişare ve rıza ile kararlaştırılması, İslâm'ın güzel ahlâk ilkelerinin bir gereğidir.

Burada belki mukabil olarak erkeğin de hacca giderken eşinin muvafakatini almasının müstehap olacağını söyleyebiliriz. Çünkü hac yolculuğu ibadet yolculuğudur. Yolculuğa çıkmadan önce kişinin çevresindeki insanlarla helâlleşmesi müstehaptır. Helâlleşeceği insanlar içinde eşi, ilk sıralardadır.

²⁶ Alâuddin es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, 1/388-389: [Bkz. Kasani, 2/124; Hidaye ve Fethulkadir; Nakleden: Abdulkerim Zeydan, *el-Mufassal fi Ahkâmi'l-Mer'e*, 2/180-181].

²⁷ İbn Hazm, 5/19.

²⁸ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, ty., 1/536; Muhammed Mütellî Şa'ravî, *Fetâva'n-Nisâ*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2002, s. 338.

Yükümlülüğün Yerine Getirilişi

Hac ve umrenin yerine getirilişi açısından kadınlarla erkekler arasında bir fark yoktur. Ancak²⁹, kadınlar için erkeklerde olduğu gibi özel bir ihram kıyafeti söz konusu değildir. Elbise, başörtüsü, çorap, ayakkabı gibi her zaman giydikleri kıyafetlerini giyerler. Yalnızca yüzlerini örtmezler. Kadının ihramı yüzündedir. Bir de erkeklerin yaptığı gibi telbiye, tekbir, tehلیل, salâvat okurken ve dua ederken seslerini yükseltmezler. Tavafta hızlı ve çalımli yürüyerek "remel"; sa'yde de yeşil direkler arasında koşar adımlarla yürüyerek "hervele" yapmazlar. Erkeklerdeki gibi özel ihram kıyafetleri olmadığı için kadınlarda ıztıba söz konusu değildir.

İzdiham olan yerlerde mümkün olduğu kadar erkeklerin arasına girmeye özen gösterirler. Özellikle namaz kılariken, erkek safları arasında kalmayıp kadınlara ait yerlerde namaz kılarlar.

Âdetliyken ihrama giren veya ihrama girdikten sonra âdet görmeye başlayan kadınlar, tavafın dışında haccın bütün menâsikini yerine getirirler. Haccın rüknü olan ziyaret tavafını yapmak üzere temizleninceye kadar Mekke-i Mükerrreme'de beklerler. Âdetliyken ihrama giren ve ihrama girdikten sonra âdetleri bitmeden Arafat'a çıkmak durumunda kalacak hanımlar daha baştan ihrama girerken ifrad haccına niyet etmelidirler.³⁰

İhramdan çıkmak için saçlarını dipten tıraş etmezler, uçlarından biraz keserler.

Özel durumları sebebiyle kudum tavafını terk etmelerinden dolayı bir şey gerekmez.

Yine özel durumları sebebiyle farz olan ziyaret tavafını eyyâm-ı nahr'dan, yani bayramın ilk üç gününden sonra yapmalarından dolayı (İmma Ebû Hanîfe'ye göre de) herhangi bir ceza gerekmez. Aynı şekilde bu özel halleri sebebiyle vedâ tavafını terk etmekle de kendilerine ceza gerekmez. Hayızlı ve nifaslı kadınlara sader tavafı yoktur. Çünkü Peygamber Efendimiz hayızlı hanımlara bunun terki hususunda ruhsat vermiş ve yerine bir şey ikame edilmesini emretmemiştir.³¹

Uygulamada kadınların erkeklerden farklı oldukları hususlar, fıkıh kitaplarımızda bu şekilde ifade edilmektedir.

Âdet Geciktirme Girişimleri ve Allah Resûlü'nün Açıklaması

Fıkıhî ayrıntılar bir kenara bırakıldığı takdirde aslında kadının hacda nasıl hareket edeceği, Allah Resûlü'nün Hz. Âişe validemize ifade buyurduğu açıklamada son derece net ve basit bir şekilde ortaya konmuştur.

²⁹ Hacda kadınların erkeklerden farklı oldukları hususlar için bkz. Semerkandî, *Tuhfe*, 1/414.

³⁰ *Diyanet Hac Rehberi*, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ank. 2001, s. 83-84.

³¹ Semerkandî, *Tuhfe*, 1/410.

Allah Resûlü ihrama girdikten sonra özel günleri başlayan Hz. Âişe validemize, tavafin dışında haccın diğer menâsikinin hepsini yapmasını söylemiştir. Ona " ...Diğer hacılar ne yapıyorlarsa sen de aynısını yap, fakat temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme."³² demiştir.

Hız. Peygamberin bu son derece açık ifadesi, kadınlar açısından hacca problem gibi görülen özel günlerin problem olmaktan nasıl çıkarıldığını göstermektedir. Tavafin dışında haccın diğer menâsiki tamamen eda edilecek, tavaf ise özel günler geçince yapılacaktır. Bu husus bu derece açık bir şekilde bizzat Peygamber Efendimiz tarafından ortaya konmuş olmasına rağmen -zaruret halleri dışında- kadınların haccına yardımcı olmak adına devreye sokulan âdet geciktirici ilaç kullanma gibi yöntemler, kanaatimizce faydadan ziyade zarar getirmektedir.

Bilinçli bir uygulama gerektiren bu yöntemlerin belli bir eğitim, bilgi ve bilinç olmadan kullanımı, birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Güya tedbir olarak devreye sokulan bu tür girişimler, kadını her şeyden önce bir panik havasına sokmakta ve psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemektedir. 'Başlayıverirse!' gibi bir tedirginlik içerisinde kadın, ibadetin hazzını tam olarak yaşayamamaktadır. Kimi zaman bu psikoloji ile kadının sağlığı bile alt üst olabilmektedir. Bu bakımdan ömründe bir defa gelebildiği bu kutsal yolculukta kadının özel günleri sebebiyle bir panik havasına sokulması kanaatimizce uygun değildir. Böyle bir yönlendirme ile -çoğu zaman da hatalı uygulamalarla- doğal gidişe yapılan müdahale, özel günlerin seyrini bozmakta, âdet düzensizleşmekte, kadın bu sefer ne yapacağını bilemez hale düşmekte ve psikolojik olarak yaptığı ibadette eksiklik meydana getirdiği gibi bir halet-i ruhiye içine düşmektedir. Bu tür yönlendirmelerin veya yönelişlerin yanlışlığı uygulamalarda pek çok tecrübe ile de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla burada yapılacak tek şey, zaruret durumları dışında kadınlardaki bu doğal durumun doğal seyrine bırakılması ve kadının, Hız. Peygamber'in emrettiği şekilde tavafin dışında diğer menâsiki eda edip tavafi sonraya bırakmasıdır. Bunun dışında yapılacak herhangi bir müdahale ve yönlendirme ibadetin normal seyrinde sıkıntılara yol açmakta ve bazen bunun sonucu olarak bir dizi hata yapılabilmektedir.

Tedirginliğe Gerek Yok

Günümüzde hac organizasyonları genellikle bu durumda olan hanımlar için gerekli tedbirleri almaktadır.

Her ne kadar bazı fetva kurulları âdeti geciktirmek için ilaç kullanımının cevazı doğrultusunda fetvalar verseler de³³ burada Şa'râvî rahmetlinin,

³² Buhârî, Hacc, 81 (2/170); Müslim, Hacc, 120 (Hadis No:12111, 2/873-874).

³³ Örnek olarak bkz. Suudi Arabistan İlmî Araştırmalar ve Fetva Daimi Heyeti Fetvası No: 4543 ve Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin fetvası www.islam-qa.com, Soru no: 36600.

Ramazanda oruç tutabilmek için ilaç kullanarak âdeti engellemenin yanlışlığını anlatan fetvasını hatırlamakta yarar vardır. Ona göre bu, Allah'ın kadına verdiği ruhsatı reddetmek ve insanın doğal yapısını değiştirmeye çalışmaktır. Böyle bir şey irtikâp edilmemelidir. Bunu irtikâp etmek Allah'ın emrine muhalefet etmek anlamına gelir.³⁴ Şa'râvî'nin bu fetvası Ramazan'da adet geciktirici ilaç kullanımı ile ilgili olmakla birlikte herhangi bir zaruret olmaksızın hacda adet geciktirici ilaç kullanımı hakkında da dikkate alınabilecek farklı bir yaklaşımdır.

Hac ibadeti esnasında ilaç kullanımına ilişkin olarak burada Sayın Selva Özelbaş Hanımefendinin³⁵ bana gönderdiği bir değerlendirmeyi aktarmak istiyorum. Selva Hanım özetle şöyle söylemektedir: Asıl olan âdet geciktirici hapların kullanılmamasını tavsiye etmek olmalıdır. Bununla birlikte, hacda ve umrede âdet geciktirici ilaç kullanımına ihtiyaç olabilir. Özellikle kısa süreli hac yapan hanımlar ile hac sonrası erken dönecek olan kafilerdeki hanımlar buna ihtiyaç duyabilirler. Ayrıca hac dönemi dışında umre yapan ve özel günleri o döneme rastlayan hanımların da buna ihtiyacı olabilir. Bu durumlarda dinî ve tıbbi danışma ile âdet geciktirici ilaçların kullanılmasına engel olunmamalıdır. Böyle bir durumda tamamlayıcı tedbir olarak hac takvimine ilişkin din görevlilerinden bilgi alınmalı ve ilaç, hekimlere danışılarak kullanılmalıdır.

Selva Özelbaş'ın bu husustaki önerisi şudur: "İlaç kullanımında hanımların sağlık durumları, ibadetin bu ilaca ihtiyaç hissettirdiği durumlar ve bu ilacı hac süresiince en uygun kullanma zamanı dikkate alınmalıdır. Bu hususta uzmanlar ile istişare edilmelidir. Ayrıca hacı adayları hanımlar eğitim seminerlerinde bir vaize din görevlisi ve jinekologla muhatap edilmelidir. Hacı adaylarının konuyla ilgili soruları ikisinin gözetiminde cevaplandırılarak çözüm bulunmalıdır. Bunun yanında bayan hocaların hac eğitim seminerlerinde bir jinekologdan ders alma imkânı sağlanmalıdır."

Bu vesile ile uygulamaya yönelik bazı fikhî ayrıntıları da hatırlamakta yarar vardır. Hayız ve nifas halindeki bir kadın kudüm veya umre tavafını yapmadan Arafat'a çıkmak ve vakfe yapmak zorunda kalırsa;

a) İfrad haccı yapmak üzere sadece hac için ihrama girmişse, temizlendikten sonra ziyaret ve vedâ tavaflarını yapar. Sünnet olan kudüm tavafının terkinden dolayı bir şey gerekmez; haccı tamam olur.

b) Temettu' haccı yapmak üzere sadece umre için ihrama girmişse, Hanefîlere göre Arafat'a çıkarken hac için niyet ve telbiye yaparak umre ihramını iptal eder. Hacdan önce umre yapmadığı için ifrad haccı yapmış olur; şükür kurbanı kesmesi gerekmez. Hacdan sonra iptal ettiği umreyi kaza eder ve iptal ettiği için ceza kurbanı keser. Diğer mezheplere göre hac için niyet

³⁴ Şa'râvî, s. 318.

³⁵ İstanbul vâizesi.

ve telbiye yapmakla umre ihramı bozulmaz, hac ihramı ile birleşmiş sayıldığından kıran haccı yapmış olur ve kıran hedyi kesmesi gerekir. Fakat hacdan sonra önceden yapılamayan umrenin kazâsı için ayrıca tavaf ve sa'y gerekmez. Hac için yapılan tavaf ve sa'y umre için de yeterli olur.

c) Kıran haccı için ihrama girmişse, Hanefilere göre, umre tavafından önce Arafat'ta vakfe yapmakla umresi bozulmuş sayıldığından ifrad haccı yapmış olur. Şükür kurbanı kesmesi gerekmez. Fakat hacdan sonra bozulan umreyi kaza eder ve bozduğu için bir ceza kurbanı keser. Diğer mezheplere göre, umre tavafını yapmadan Arafat'ta vakfe yapmakla umre bozulmuş olmaz. Yapılan hac yine kıran haccı olur ve şükür kurbanı kesmek gerekir. Hacdan sonra, önceden yapılamayan umrenin kazası için ayrıca tavaf ve sa'y gerekmez. Hac için yapılan tavaf ve sa'y umre için de yeterli olur.³⁶

Bu konudaki fikhî hükümler ve uygulamada kadınların farklı olduğu hususlar özetle bunlardır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli mesele, kadının âdetli iken Kâbe'yi tavaf etmesi meselesidir. Şimdi bu husustaki değerlendirmelere bir göz atalım.

Âdetli İken Tavaf Meselesi

Tavafın sahih olması için, İmam Ahmed'den meşhur olan görüşe göre taharet şarttır (hades-i asğar ve ekber). İmam Mâlik ve Şafîî'nin görüşü de böyledir. İmam Şafîî, kadının âdetli iken namaz kılamamasına, Hz. Âişe'nin kadının âdetli iken temizleninceye kadar tavaf yapmaması hadisini de delil olarak göstermektedir.³⁷

Hanefî mezhebine göre hadesten, cünüplükten, hayızdan ve nifastan taharet, tavafın caiz olması için şart değildir.³⁸ Ancak tavafta hadesten taharet vâciptir. Dolayısıyla taharet olmadan yapılan tavaf caizdir. Şu var ki, hadesten taharet tavafın vâciplerinden olduğu için, eğer hadesten taharet bulunmadan tavaf yapılmışsa, Mekke-i Mükerre'm'de bulunduğu sürece tavafın taharet üzere bulunarak iadesi vâciptir. Tavafı iade ettiği zaman eksik giderilmiş olur ve eksikliğin bu şekilde telâfisi daha kusursuzdur. Çünkü iade, eksikliğin kendi türü ile giderilmesini sağlar. Bir şeyi kendi türü ile telafi etmek daha iyidir.

Tavafı abdestli olarak iade ettiği zaman, eğer daha önce abdestsiz tavaf etmiş idiyse, ister eyyâm-ı nahrda (bayramın ilk üç gününde) iade etsin ister daha sonra, herhangi bir şey gerekmez. Fakat iadesini yaptığı tavafı cünüp olarak yapmış idiyse bakılır: İade eyyâm-ı nahrda gerçekleşmişse bir şey gerekmez. Çünkü vaktinde iade etmiş olmaktadır. Fakat eyyâm-ı nahrden sonra iade etmişse, dem gerekir. Bu, İmam Ebû Hanîfe'ye göredir. Cünüp olarak tavaf etmiş olduğu halde tavafı iade etmeden memleketine dönmüş ise, Mekke'ye

³⁶ İrfan Yücel, *Hac Rehberi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 166–167.

³⁷ İmam Şafîî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1990, s. 65.

³⁸ Cassas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/76.

geri dönüp taharet üzere tavafı iade etmesi gerekir. Tavafı vaktinden sonraya; yani eyyâm-ı nahrdan sonraya bıraktığından dolayı da dem gerekir. Mekke'ye dönmez de bir bedene gönderirse bu da yeterlidir. Abdestsiz olarak (hades-i asgar üzere) tavaf yapıp tavafı abdestli olarak iade etmeden memleketine döndüğü takdirde ise, şayet Mekke'ye dönüp tavafı taharet üzere yaparsa caizdir. Mekke'ye bir dem gönderip orada kestirirse bu da caizdir ve bu daha faziletlidir. Çünkü abdestsiz yapılan tavaftaki eksiklik daha hafiftir. Ceza kurbanının Mekke'de kesilip fakirlere dağıtılmasında fakirlerin yararı vardır.

Hayızlı olarak tavafın hükmü, bu şekildedir. Hades-i ekber ile tavaf yapmanın hükmü gibidir.³⁹

Zahirîlere göre abdestsiz olarak Beyti tavaf caizdir. Nifaslı hanımların tavaf yapmaları da caizdir. Tavaf yalnızca hayızlıya haramdır. Çünkü Resûlullah (sas) müminlerin annesi Aîşe (ra)'yi, hayız olunca Beyti tavaftan men etmiştir. Esma bint Umeys, Zülhuleyfe'de doğum yapmış, Resûlullah (sas) ona gusûl yapmasını ve hacca niyet etmesini emretmiştir. Onu tavaftan men etmemiştir.⁴⁰

İbn Teymiyye'nin Görüşü

Hayızlı kadının Kâbe'yi tavaf etmesi hususunda İbn Teymiyye'nin yaklaşımı üzerinde ayrıca durmak gerekiyor. İbn Teymiyye de herhangi bir zaruret olmadıkça kadının adetli iken Kâbe'yi tavaf etmemesi gerektiği hususunda cumhur ile aynı kanaattedir. Fakat o Hanefî mezhebinde olduğu gibi bu halde tavaf yaptığı takdirde kadının bu tavafının geçerli olacağını söyler. Hanefîlerden farklı olarak da bunu kafilésinin beklememesi gibi bir zaruret sebebiyle yaptığı zaman kadına ceza gerekmeyeceği kanaatindedir. Dolayısıyla ile onun görüşünün ayrıca ele alınmasının isabetli olacağını düşünüyoruz.

Hayızlı kadının tavafı hususunda İbn Teymiyye'nin görüşü şöyledir:

"Hayızlı kadın, hac menâsikinden güç yetirebildiğini yapar, yapmakta aciz kaldığı kısımlar ise sakit olur. Dolayısıyla kadın temiz halde yapma imkânı bulamadığı zaman adetli halde ziyaret tavafını yapar. Tıpkı ihrama girerken gusûl yaptığı gibi bu halde iken tavaf yapacağı zaman da gusûl yapması uygun olur. Hatta bu konumda gusûl yapması, ihrama girerken yaptığı

³⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, Merğînânî, *Hidaye*, İbn Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, İbn Abidin ve Fetava'l-Hindiyeye'den özetleyerek nakleden Zeydan, 3/196. Bkz. Semerkandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, 1/32. "Cünüp, Beyti tavaf etmez. Fakat tavaf ederse muhdisi olduğu gibi noksanıyla birlikte sahih olur. Şu var ki, cünüpteki noksan daha fahiştir. Hayız ve nifaslılığın hükmü de tıpkı cünübün hükmü gibidir. Muhdis, aynı şekilde Beyti tavaf etmez. Şayet tavaf etse noksanıyla birlikte caiz olur. Çünkü tavaf, namaza benzer; fakat gerçekte namaz değildir. Tavaf, hadesten ve cünüplükten taharet, bize göre cevaz şartı değil kemal şartıdır. Şafii'ye göre ise cevaz şartıdır. Öyle ki, efdal olan tavafı iade etmektir. İade etmez ise dem gerekir. Cünüplükte bedene gerekir. Hadeste ise dem gerekir. Çünkü cünüplük sebebiyle olan noksan daha fahiştir. Cezası da daha ekmeeldir."

⁴⁰ İbn Hazm, 5/189; Zeydan, 3/196.

gusûlden daha önceliklidir. Tavafa gideceğinde akıntı olmaması için gerekli tedbiri alır ve gider tavafını yapar. Bu hususu ele alan nasların ve benzer temel kuralların gösterdiği budur. Bunda temel kurallara bir aykırılık yoktur.

'Hayızlı kadın, tavafın dışında hac menâsikinin tamamını yapar.' hadisi gibi naslar, tavaf için taharetin farz olduğunu göstermektedir. Tıpkı Hz. Peygamber (sas)'in 'Birinizin abdesti bozulduğu zaman, abdest alana kadar namaz kılmasın' hadisi ve benzerlerinde olduğu gibi bunlar, mutlak olarak farziyeti gösterir. Malumdur ki, 'Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı takvâ sahibi olun' âyetinde olduğu gibi bütün bunların farz oluşu, güç yetirebilme şartına bağlıdır. Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: 'Size bir şey emrettiğim zaman, onu gücünüz yettiği kadar yerine getirin.'

Diğer taraftan tavafı taharet nihayet şarttır. Malûmdur ki, namazda şart oluşu, tavafı şart olduğundan daha tekitlidir. Bununla beraber bu şart namazda zaruret durumunda veya yerine getirilmekten aciz kalındığında düşebilmektedir. Sözelimi özür kanaması olan kadın, devamlı idrar damlaması olanlar ve benzeri mazeretliler, Müslümanların ittifakıyla tavaf yapabilmekte ve namaz kılabilmektedirler. Halbuki hades, onlar hakkında da hadestir. Şu var ki, arada fark vardır. Bu fark, özürdür. Durum böyle olunca ve bu çerçevede namazın şartları acizlik halinde düştüğüne göre, aynı şekilde acizlik durumunda tavafın şartlarının düşmesi daha öncelikli ve daha uygundur(...).

Kadına bu durumda ceza kurbanı gerekmesi meselesine gelince, bizim teveccüh ettiğimiz görüş, ona ceza kurbanı gerekmemesi yolundaki görüştür. Çünkü Müslüman, vacibi herhangi bir kusuru olmaksızın terk ettiği zaman ona ceza kurbanı gerekmez. Hayızlı tavaf farzını terkte herhangi bir kusur göstermemiştir. Çünkü tavafa engel olan şey, yani hayız, kendi isteğiyle veya iradesiyle meydana gelmemiştir. Dolayısıyla ceza kurbanı gerekmez."⁴¹

Bu hususta öğrencisi İbn Kayyim de şöyle söylemektedir:

"Hac ibadetinin ifa edildiği ilk zamanlarda hacca gelen kabile, bireylerinin hepsi görevlerini bitirmedikçe memleketine dönmezdi. Meselâ kafileden bir kadın hayız görür de tavafını yapamazsa kabile o kadının hayızdan temizlenmesini bekler, kadın temizlenir tavafını yapar ondan sonra memleketlerine dönerlerdi. Fakat günümüzde durum böyle değildir. Dünyanın bir köşesinden ibadet için hacca gelmiş bir kadın, tavaf günlerinde hayızlı olursa tavafını yapamaz. Fakat hayızdan temizleninceye kadar kafilesi onu bekleyebilir, ülkesine döner. Kadın da onlardan ayrılamayacağına göre, tavaf yapmadan ülkesine dönme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. O zaman burada bir zaruret durumu vardır. Ve zaruretlar haramları mubah kılar. Eğer kabile, kadının temizleneceği güne kadar Mekke'de kalacaksa kadın temizleninceye kadar haccın tüm gereklerini yerine getirir ama tavaf etmez. Temizlendiği

⁴¹ Mecmuu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye, 26/225-241'den nakleden Zeydan, 3/198-199.

zaman tavafını yerine getirir. Fakat kafile kadının temizleneceği zamana kadar Mekke'de kalmayacaksa o zaman kadın hayızlı olduğu halde ziyaret tavafını yerine getirir."⁴²

Değerlendirme

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi hayızdan taharet cumhura göre tavafın sahih olmasının şartıdır. Hanefîlere göre ise tavafın vâciplerindedir. Bu durumda âdetli iken tavaf cumhura göre sahih değildir. Hanefîlere göre ise bu durumda yapılan tavafın iadesi vâciptir. İade edilmediği takdirde de bedene gerekmektedir.

Bu hususta Hz. Âişe (ra)'den rivayet edilen hadis-i şerifin anlattığı son derece açıktır. Normal durumlarda âdetli bir hanım, âdeti sona erinceye kadar Kâbe'yi tavaf edemeyecektir. Bu durumda farz tavaf için refakatçisi yanında kalacak, temizlenip tavafını yaptıktan sonra beraberce döneceklerdir.

Hz. Safiyye (ra) ile ilgili olarak anlatılan şu olay da bu hususta nasıl hareket edileceğini göstermektedir: Buhârî'nin Âişe validemizden naklettiğine göre, o, Resûlullah'a şöyle söylemiş: *"Ya Resûlallah! Safiye bint Huyey hayız oldu."* Bunun üzerine Resûlullah, *"Demek o bizi alıkoyacak? Sizinle tavaf yapmadı mı?"* diye sormuş; *"Evet, bayramın birinci günü yaptı"* demişler. Bunun üzerine *"O zaman yola çıksın"* buyurmuşlar.

Bu rivayetten şu anlaşılmaktadır: Şayet farz tavafı yapmamış olsaydı, Resûlullah eşinin âdetinin bitmesini bekleyecek, âdeti bitip tavaf yaptıktan sonra hareket edecekti.

Geçmişte asırlar boyu uygulama hep böyle olmuştur. Selef böyle hareket etmiş, ilim adamları da böyle söylemişlerdir. Âlimler hac emîrine hayızlı kadınlar temizlenip tavaf yapınca kadar kalmasını emretmişlerdir.

Ebû Hureyre (ra) şöyle demiştir: *"Emîr olmadığı halde emîr, bir topluluk ile birlikte bulunan ve farz tavaftan önce hayız olan kadındır. O topluluk o kadın için temizlenip tavaf yapınca kadar bekler."*⁴³

Uygulamaya yönelik olarak tercih edilmesi gereken görüş, organizasyonların gerekli tedbirleri alarak, temizlenip farz tavafı yapana kadar hayızlı hanımların refakatçileri ile beraber Mekke-i Mükerrerme'de kalmalarını sağlamaları ve sonuçta onların da gönül huzuruyla tavaflarını yapıp öyle ayrılmaları doğrultusundaki görüştür. Fakat kalmalarının mümkün olmadığı veya kaldıkları takdirde önemli sıkıntılarla ve zararlar ile karşılaşacakları durumlarda, Hanefî mezhebinin ve İbn Teymiyye'nin görüşünden hareketle ve zaruret prensiplerini işleterek, bu durumdaki hanımların tavaflarını yapmaları

⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, Beyrut, 1986, 3/25-40'tan nakleden Abdülâziz Bayındır, www.suleymaniyevakfi.org.

⁴³ *Mecmuu Fetava Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye*, 26/224 ten nakleden Zeydan, 3/197.

ve ellerinde olmayan bu mazeret sebebiyle de kendilerine bedene gerekmesi yolunda fetva verilmesinin uygun olacağı düşünülebilir. Günümüzde pek çok ilim adamı bu doğrultuda cevaplar vermektedir.⁴⁴

Bu vesile ile konuya ilişkin birkaç hususa daha değinmek istiyoruz.

Günümüzde hayzın, tıp ilminin verileri ışığında süresinin belirlenmesi, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Doktorlar, âdet süresinin 3–6 gün civarında olduğunu söylediklerine göre, hayzın süresinin, bu tıbbi bilgi doğrultusunda yeniden değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu takdirde âdetinin başlamasının üzerinden 6 gün geçmiş bulunan hanımlar, hayzı bitmiş sayılacaktır. Bu durum, hac ibadetinde önemli bir kolaylık sağlar.

Hız. Peygamberin ifadesiyle hayız, kadının elinde olan bir şey değildir. Dolayısıyla hayzın ibadetlere ilişkin hükümlerini belirlerken onu cünüplüğe kıyaslayan genel yaklaşımlar yerine, bu husustaki naslar ışığında hayza özgü değerlendirmelere gidilmelidir.

Hac sırasında adet görmeye başlayan bir hanım, hayız süresince dua, tesbihat, zikir ve fikirle meşgul olmalı, belki de bu sürede yerine getirilmesi gereken birtakım maddi ihtiyaçlarını halledip özel günlerden sonraki ibadetinde bu maddi meşguliyetlerin kendisini engellememesi için bir program yapmalıdır. Özel günlerinde kişisel bir tercih olarak fakihlerin çoğunluğunun görüşü ile değil de bilinçli bir şekilde Mâlikî mezhebinin görüşü doğrultusunda Kur'an okumak isteyen hanımların ve İbn Hazm gibi bazı fakihlerin görüşleri doğrultusunda mescide girmek isteyen hanımların bu tercihlerine saygı duyulmalıdır. Bu doğrultuda amel etmek isteyen hanımlar için, söz konusu içtihatlar, genel bir fetva olarak değil, bir ruhsat olarak değerlendirilmelidir.

İrşad Hizmetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda hac organizesinde hanım görevlilerin sayısını artırarak bayanlara yönelik irşad hizmetlerine ağırlık vermesi takdirle karşılanacak bir uygulamadır. Başkanlığı bu uygulamaya sevk eden, kadınlara yönelik irşad faaliyeti ihtiyacının iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamasıdır. Bu hizmetlerin geliştirilmesi ve verimliliğinin daha da artırılarak sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Hamdolsun kadın irşad görevlileri bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı iyi bir potansiyele sahiptir. Üniversite mezunu çok değerli elemanlar Başkanlık bünyesinde görev yapmaktadır. Bu elemanlar belli bir eğitimle dinî meselelerde gerekli düzeyde bilgi sahibi olabilirler. Böyle yetişmiş bir bayan kadro oluşturabilecek durumda olan Başkanlığımızın bu potansiyelden yararlanarak haccı kadınlar açısından bir eğitim sürecine dönüştürmesi mümkündür.

Birer insan ve dinen sorumlu birer kişi olarak kadınlar da erkekler gibi dini doğru bir şekilde öğrenmek ve yaşamak ihtiyacındadırlar. Her şeyden ön-

⁴⁴ Şa'râvî, s. 333; Zeydan 3/200; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 4/42.

ce bu, inanan bir insan için kişisel bir ihtiyaçtır. Bu kişisel ihtiyacın yanında, kadınların din konusunda aydınlatılması, aynı zamanda toplumsal bir zaruret. Çünkü bu alan boşluk kabul etmez. Sağlıklı dinî bilgi edinilemediği takdirde bunun yerini yanlışlar dolduracaktır. Halbuki sağlıklı ve doğru bir şekilde haccını eda edebilmesi için, kadının haccı doğru anlaması, bilmesi ve yaşaması son derece önemlidir.

Her alanda olduğu gibi hac konusunda da kadının sağlıklı dinî bilgi ile donanımlı hale getirilmesi, bu alandaki yanlışlarla mücadelenin de en etkin yöntemidir. Kadının dinî duygularının istismarının önüne geçilebilmesinin yolu da kadının dinî konularda sağlıklı bilgi sahibi olmasından geçer.

Toplumun yarısını oluşturan kadınlar, genellikle hac yolculuğunda da bu oranı korumaktadırlar. Hacca ilgili olarak kadınlara yönelik din hizmetinin kendi hemcinsleri tarafından verilmesi, hiç şüphesiz daha etkili olacaktır. Tecrübeler de bu alanda kaliteli hizmet sunabilen bayan elemanların verecekleri samimi hizmetlerin daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu itibarla hacca kadınlara yönelik din hizmeti alanında iyi yetişmiş bayan eleman istihdamı gerçekçi ve verimli bir hizmet politikası olacaktır.

Hacda kadınlar bağlamında dinî bilgilenme ihtiyacı, yoğun bir şekilde kendini hissettirmektedir. Bu bakımdan iyi yetişmiş din uzmanı hanımların hacca görev yapması ve kadınların din konusunda aydınlatılması faaliyetinde bulunması, asla bir lüks değildir. Tam tersine şiddetli bir ihtiyaçtır.

Raporların Gösterdiği Gerçek

Bilindiği gibi her hac mevsimi sonunda hacca hizmet veren ekipler tarafından raporlar hazırlanır ve Hac Dairesi Başkanlığı'na sunulur. Bu raporlarda pek çok önemli hususlar yer alır. Raporlar incelendiği zaman pek çoğunda kadınların durumuna ilişkin birtakım tespitlerin ve tekliflerin yer aldığı görülür. Bu çerçevede özellikle Fetva ve İrşad ekiplerinin raporlarındaki bazı bilgiler dikkat çekmektedir. Buna göre bayanlara verilen irşad hizmetlerinin önemi izaha ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Bu hizmette bayan irşad görevlilerinin faaliyetleri büyük önem arz etmektedir.

Diğer taraftan Fetva ekibine gelen soruların yaklaşık % 60-65'i kadınların durumlarına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Bu sorular içerisinde özellikle hususi durumları sebebiyle tereddüt yaşayan hanımlardan gelen soruların ağırlığı vardır. Bunlar dikkate alınarak hac ile ilgili seminerlerde hanımlara yönelik olarak Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı ve Kur'an Kursu Öğreticisi hanım görevliler tarafından özel programlar yapılmasının gerekliliği dile getirilmektedir.

Günümüzdeki koşa uygulaması nedeniyle ikinci defa hac yapma imkânı neredeyse ortadan kalkmış gibidir. Bu bakımdan hac ibadetini, Müslümanların neredeyse tamamına yakını ancak bir defa yapabilmektedir. Bu bakımdan hac ibadetinin Müslümanın hayatı açısından ne kadar önemli olduğu açıktır. Hacca giden her Müslümanın bu ömürlük ibadetini gönül huzuru ile

bilinçli bir şekilde eda edebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan yeterli düzeyde bilgilendirememesi veya kılavuzluk hizmeti sunamamasıyla hacca giden insanların ibadetlerinde kusur meydana gelmesine sebebiyet vermek, hem son derece üzücü hem de veballi bir durumdur.

Beş vakit namaz gibi günlük veya Ramazan orucu gibi yıllık bir ibadet olmadıği için pek çok kişi, hac ile ilgili bilgilere oldukça yabancı kalmaktadır. Bu önemli ibadeti yerine getirme imkânı elde ettikleri zaman da pek çoğu, yeterli temel bilgilere sahip olmadıklarından, kısa bir sürede konuya ilişkin bilgileri kâfi derecede öğrenme imkânı bulamamaktadır.

Hem bedeni ve hem de mali bir ibadet olan hac, birçok fedakârlığı ve pek çok zorluğa katlanmayı gerektirmektedir. Bunlar göz önüne alındığı zaman haccını eda edecek her Müslümanın, bu ibadeti usulüne göre eda edebilmesinin önemi bir kat daha artmaktadır. Bunun için birtakım bilgilere ihtiyaç vardır. Bu bilgileri kişi ya bizzat konuya ilişkin yayınlardan kendi öğrenecek ya da bilen birisinin kılavuzluğundan yararlanacaktır. Hac ibadeti ancak yaşanarak anlaşılabilme özelliği dikkate alındığında, bu ibadette kılavuzluğun ve irşad hizmetlerinin vazgeçilmezliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaşamayan bu ibadeti yeterince anlayamaz. Bundan dolayı daha önce hac yapmış ve haccın nasıl yapılacağını bilen kişilerin kılavuzluğunda hac yapmak, bu ibadeti usulünce eda edebilmek açısından daha salim bir yoldur. Ancak irşad hizmetlerinin kişinin kendi edineceği ön bilgilerle desteklenmesi, onun daha verimli olmasını sağlayacaktır.

Bunlar dikkate alındığında hac ibadeti için irşad faaliyetlerinin vazgeçilmezliği kendiliğinden ortaya çıkar. Bu vazgeçilmezlik kadınlar bağlamında daha fazladır. Çünkü erkekler, hiç olmazsa zaman zaman cami görevlileri ile muhatap olmakta, hutbe ve vaaz dinlemekte ve hac ile ilgili en azından temel bazı hususları duymaktadır. Kadınların bu imkânları da sınırlıdır. Bu durum, memleketten çıkıldığı andan itibaren uygulamaya yönelik olarak kadınlara nerede ne yapılacağını adım adım anlatacak bir irşad programına ihtiyaç hissettirmektedir. Bu programda konular anlatılırken, büyük çoğunluğu ilgilendirmeyen ihtilâflara yer verilmemesi, haccın yapıldığı mekânlardaki şartlar ve mevcut uygulama da göz önüne alınarak, yalnızca yerine getirecekleri hususların kadınlara aktarılması ve açıklanması, programın verimliliğini artıracaktır.

Mademki hac, günahlardan arınmak için önemli bir fırsattır; madem insanı, annesinden doğduğu günkü gibi günahlardan arındıran bir ibadete gidiyor; bu fırsattan gereği gibi yararlanabilmek her hacı adayının hakkıdır. Bunun için de verimli bir irşad hizmeti zaruridir.

İrşad Programlarında Muhteva

Ruhunu bir yenilemeye tabi tutma hedefiyle çıkacağı bu yolculukta kadının, en başta ihlâs olmak üzere İslâm'ın güzel ahlâk ilkelerini içselleştirmesi ve yaşantısındaki İslâm'a aykırı unsurlardan kurtulması için motive edil-

mesi gerekmektedir. Bunun için irşad faaliyetlerinin hac yolculuğuna çıkmadan yeterli bir süre önce başlatılması ve hac boyunca kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi gerekir.

Kadınlara yönelik irşad programlarında fikhî hükümlerin yanında haccın kadına kazandırdıkları ve haccın kadın için ne anlama geldiği üzerinde de durulmalıdır.

İrşad programında içerik olarak kadınların ibadetlerini nasıl yapacaklarına ilişkin bilgiler de verilebilir. Başta hac olmak üzere dinin direği namaz ve zekât üzerinde durulabilir.

İnsanî ilişkiler bağlamında hacıların, İslâm ahlâkının öngördüğü iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olarak hayatlarını sürdürmeleri için gerekli ahlâkî donanım üzerinde durulabilir.

Dinî bilinçlenme bağlamında hac yolculuğunun İslâmî bilinçlenmeye dönüştürülmesi hedeflenmelidir.

Fetva ve dinî soruların cevaplandırılması hususunda zorlaştırıcı fetvalardan sakınmak gerekir. Fetva birliğinin sağlanması açısından irşad görevlileri bu hususta Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği cevaplara aykırı fetvalara yönelmemelidir.

'Tetebbuu'r-ruhas' anlamında değil; ama, var olan kolaylıkların gösterilmesi ve hanımların İslâm fıkhnının bu kolaylıkları içerisinde ibadetlerini yapmalarının temini son derece önemlidir. Resûlullah'ın kadınları Müzdelife'den erken göndermesinde bu kolaylığın örneğini görüyoruz.

Mescid-i Harâm'da hanımların farz namazlar eda edilirken erkeklerin aralarında kalmamaları, cenaze namazında nasıl hareket edecekleri kendilerine anlatılmalıdır. Medine-i Münevvere'de ise Ravza ziyareti hususunda izdihamlı durumlarda başkalarına eziyet etme veya eziyet görme pahasına oraya girmeye çalışmamaları konusunda uyarılara ihtiyaç vardır.

Aşağıdaki başlıklardan münasip görülenlerden olsun, bunlara ilâve edilecek başka başlıklarda olsun vaaz metinleri hazırlanarak bir kitap halinde basılıp hacca gidecek bayan din görevlilerine verilebilir. Kendi birikimlerinin yanında böyle bir destek metin kitabının da yanlarında olması kanaatimizce onların hizmetlerini daha verimli hale getirecektir.

Hacdaki irşad programlarında bayan görevlilerimizin ele alabilecekleri bazı konu başlıkları şunlar olabilir:

1. Hac Nedir? Haccın Kazandıracakları
2. Hacca Hazırlık ve Hac Yolculuğu

3. Haccın Edası ve Haccın Edası Sırasında Dikkat Edilecek Hususlar

4. Kutsal İklim / Kâ'be, Mescid-i Harâm ve Meşâir / İnsanlığın Kurtuluşunun Çıkış Yeri ve Hatıraları / Haccın Eda Edildiği Mekânların ve Haccın Tarihi / Haccın Eda Edildiği Zaman Diliminin Önemi

5. Hacda Yürek Kirliliğinden Arınabilmek / Ahlâkî Çirkinlikleri Terk Edip Güzel Ahlâk ile Bezenerek Dönmek
6. Eşitlenme Bilinci / Tahakküm Anlayışına Vedâ
7. Hac Fiillerinin (Vakfe, Tavaf, Sa'y, İhram, Cemerata Taş Atma...) Anlam ve Hikmetleri
8. Hz. Hacer Gibi / Allah'a Güven ve Tevekkül
9. Kâbe'de İyi İnsan ve İyi Müslüman Olma Taahhüdü
10. Hacda Mahşeri Yaşamak
11. Hacda Rafes, Füsûk Cidâl Yoktur / Kişinin Çevresi İle Barışıklığı ve İslâmî İlkelerle Bağlılık Bilinci
12. İslâm Kardeşliği ve Önemi (Bu çerçevede insani ilişkilerde İslâmî nezaket)
13. İhtilat / Kadın Erkek Beraber Bulunulan Ortamlarda Dinen Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar
14. Tövbe İstiğfar / Manevî Dünyamızı Tahrir Eden Virüsler / Günahlar ve Günahlara Boykot
15. Dua / Zamanı Diri Tutmak
16. Sevgi, Saygı ve Hoşgörü
17. Kul Hakkı, Helâl ve Haram Duyarlılığı
18. Kur'an'ın Nazil Olduğu Topraklarda Kur'an Karşısındaki Konumumuz
19. Mezhepler ve İslâm / İslâm'ın Temel İlkelerindeki Birlik- Ayrıntılardaki Uyumlu Renklilik / Farklı Fikhî Mezheplerden İnsanlarla Birlikte İbadet Zevki
20. Dinin Direği Namaz ve Müslüman'ın Hayatındaki Yeri
21. Vedâ Hutbesinin Evrensel İlkeleri
22. Doğal ve Sosyal Çevreye Karşı Sorumluluk Bilinci / İhram Yasaklarından Doğal Çevreyi Tahrir Etmemeyi Öğrenebilmek
23. Müslüman Açısından Doğruluk Dürüstlük ve Güvenilirliğin Önemi / Muhammedü'l-Emin'in Ümmetinden Olmanın Anlamı.
24. Hayat Ölüm ve İslâm'ın Aydınlığında Dünya Hayatının Değerlendirilmesi
25. Din ve Samimiyet / İhlâs
26. Sabır / Müminin Onuru, Olumsuz Dürtüler ve Musibetler Karşındaki Direnci ve Taatlerin Zevkine Ermedeki Çetin Yolculuğu.
27. Sosyal Yardımlaşma, Dayanışma Açısından Zekât, Sadaka ve İnfak
28. Dilin Güzellikleri / İnsanların Arasını Düzeltme ve İyiliğe, Güzelliğe Hayra Teşvik...
29. Dilin Çirkinlikleri / Yalan, Arkadan Çekiştirme, Kovuculuk, Dedikodu, Malayani

30. Peygamber Sevgisi/Adım Adım Onun İzinde Erdemlere Duyulan Özlem.
31. Peygamber Efendimizin Örnek Yaşantısı ve Ahlakı
32. Sahabe Nesli ve Onların İslâm'a Bağlılıklarından Örnek Tablolar
33. Zühd Hayatı ve Hz. Fatıma
34. Sünnetin Dindeki Yeri ve Önemi
35. Tarihimizde Peygamber ve Haremeyn Sevgisi ve Ecdadımızın Kutsal Beldelere Yaptığı Hizmetler
36. Hac Azığı Takvâ / İslâmî Bilinçlenme ve Sorumluluk Bilinci
37. Hac Dönüşü ve Sonrası / Haccın Kazandırdıklarının Kalıcı Kılınması
38. Kadınların Resûlullah'a Biatı ve Müslüman Kadının Şahsiyeti Açısından Biatın Anlamı
39. Hz. Sümeyye ve İslâm Uğrunda İlk Müslümanların Çektiği Sıkıntılar
40. Hz. Âişe Örneğinde Kadınlar Açısından İslâmî Bilgilenmenin Önemi

Haccın Kadınların Cihadı Olmasının Anlamı

Kelime anlamı itibariyle cihad, yorucu gayret ve çaba demektir. Kelime anlamının da işaret ettiği gibi cihad, güç ve kuvvete dayanır.

"Cihad" deyince ilk akla gelen, Allah'ın dinini yüceltmek amacıyla dinin insanlara ulaşmasının önünü kesmeye çalışanlara karşı yapılacak savaştır. Bu anlamdaki cihad, şartları oluşunca erkeklere farzdır. Bununla birlikte İslâm yurdunu düşman işgaline karşı korumak için 'nefir-i âmm' denilen toptan savaş durumunda bu anlamdaki cihad kadınlara da farz olur. Böyle genel bir seferberliğin olmadığı normal durumlarda ise kadınlara farz değildir. Çünkü silahlı mücadele güç ve kuvvete dayanır. Bu noktada kadın ile erkek arasında fark vardır. Ancak kadınların Müslümanlarla beraber cihada katılarak özellikle yaralıların tedavisi ve geri hizmetler gibi kendilerine uygun hizmetlerde bulunmalarının meşruluğu bilinen bir husustur. Nitekim Peygamber Efendimizin savaşlarında kadınlar da bulunmuştur.

Resûlullah (sas) zamanında Müslümanların yaptıkları cihadı gözlemleyen ve keskin zekâsı ve fetanetiyle Kur'ân-ı Kerîm'den en üstün amelin cihad olduğu anlamını istinbat eden Hz. Âişe validemiz, Allah Resûlü'ne bir defasında şu soruyu yöneltmiştir: *"Ey Allah'ın elçisi! Biz de sizlerle beraber çıkıp cihad edemez miyiz? Çünkü ben Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen ibadetler içinde cihaddan daha sevaplı bir amel göremiyorum."* Resûl-i Ekrem bu soruya, *"Kadınlar için cihadın en güzeli ve en iyisi, makbul bir hacdir"* buyurmuştur.⁴⁵

Bu hadisi İbn Mâce şu şekilde rivayet etmiştir: Hz. Âişe, *"Ben bir defa, 'Ey Allah'ın Elçisi! Kadınlara (farz olan) bir cihad var mı?' dedim. 'Evet, onlar üzerine savaşırsız bir cihad vardır. Hac ve umre' buyurdu."*⁴⁶

⁴⁵ Nesaî, Menâsikü'l-Hacc, 4 (5/114, No: 2518). Bkz. Buhârî, Menâsik, 18 (2/141).

⁴⁶ İbn Mâce, Menâsik 8 (Hadis No: 2901).

Hadisin diğer bir rivayeti şöyledir: “*Ey Allah’ın elçisi! Sizinle birlikte çıkıp cihad etmeyelim mi?*” dedim. *‘Hayır! Sizin cihadınız mebrur hacdır. O sizin için bir cihaddır’* buyurdular.”⁴⁷

Bu hadis, mücahidler savaşa gittikleri zaman kadınların onlara refakat etmesini yasaklamaz. Maksat bu değildir. Gaye, kadınların fizikî güç bakımından erkeklerden farklılıkları sebebiyle, kâfirlerle çarpışmaya muktedir olamalarından ötürü bu sevaptan mahrum olmadıklarını ve onların hac ibadetlerini ifa etmeleri halinde cihad sevabını kazanacaklarının beyan edilmesidir.⁴⁸

Hadislerde haccın kadının cihadı olarak nitelendirilmesinin anlamı nedir?

Cihad ile hac arasında büyük benzerlikler vardır. Öncelikle her ikisinde de meşakkat vardır. Hac da meşakkatle yerine getirilen bir ibadettir, cihad da. Cihada çıkan Yüce Allah’ın en önemli bir emrini yerine getirmek için sefere çıkmaktadır. Hac da Allah’ın emrini yerine getirmek üzere çıkılan bir yolculuktur.

Cihada çıkan insan Allah yolunda çıkmıştır ve her an Rabbine kavuşma durumu ile karşı karşıyadır. Hacda da bu duygu vardır insanda. Cihada giderken insan eşiyile dostuyla helâlleşir ve düşer yola. Hacda da aynı şey yapılır. Gidip dönmek, gidip gelmemek ve gelip bulmamak vardır, her ikisinde de.

Cihadda insan normal yaşantısında yapabildiği bazı mübah alışkanlıklarını terk etmek zorundadır. Hacda da aynı şekilde kişi normal zamanlarda yapabildiği bazı alışkanlıklarını ihram yasakları sebebiyle terk edecektir.

Cihada katılan kişi toplulukla beraber hareket edecektir. Emirlerle uyacak ve disipline bağlı kalacaktır. Kadın da hacda topluluklar ile birlikte hareket edecek, toplulukla birlikte hareket etmeyi ve disipline uymayı öğrenecektir. Yani daha sonra doğrudan cihada katılacak olsa sanki hac bunun bir eğitimi gibi işlev görecekler kadının hayatında.

Cihadda omuz omuza cihad ettiği insanlarla beraber hareket etme, yardımlaşma, dayanışma, sabır ve sebat vardır. Hacda da aynı şekilde topluluklarla beraber hareket edilecek, yardımlaşma ve dayanışma ruhu sergilenecektir. Her ikisinde de fedakârlık vardır. Her ikisinde de bencillikten sıyrılma ve cemaatle bütünleşme vardır. Her ikisinde de toplumsallaşma vardır.

Cihad ve haccın her ikisinde de de sefer vardır. Güçlüğünü anlatmak için ‘Sefer ateşten bir parçadır’ denir. Sefere çıkan insan nerede ne ile karşılaşacağını kestiremez. Mücahid bir yerden öbürüne sürekli intikal halindedir. Sabit bir yeri yoktur. Yeri gelir, dinlenemez, uyuyamaz, uyanık kalır; yeri gelir aç kalır, susuz kalır. Bu anlamda hacda da pek çok intikal vardır. Vatan-dan ayrılış, Mekke-i Mükerrreme, Arafat, Mina, Müzdelife, Medine-i Münevvere... Yorgunluk, yerine göre uykusuzluk.. Bütün bunlar ortak noktalarıdır.

⁴⁷ Hafız Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Kitabu Ahkâmî'n-Nisâ*, s. 250; Hadisi Buhârî Kitabı'l-Cihadda tahrîc etmiştir. İbn Mace, Menâsik 8 (Hadis No: 2901).

⁴⁸ Haydar Hatiboğlu, *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İst., 1983, 8/73.

Diğer taraftan hac kişi ile Rabbi arasındaki bağı en kuvvetli bir şekilde ortaya koyan ibadetlerdendir. Bunun için kişi hac için gerekli harcamalardan çekinmez ve bütün meşakkatleri göze alarak yola çıkar. Bu anlamda cihad da kişi ile Rabbi arasındaki çok güçlü bir bağıdır. Bu bağ sebebiyledir ki kişi, cihadda canını ve malını ortaya koymaktadır.

Cihada çıkarken kişi dünyevî arzularını, birikimlerini ve her şeyini artık sanki dönmeyecekmiş gibi bırakır ve düşer yola. Hacca giderken de böyle bir duygu yaşanır.

Cemeratta insanın düşmanı şeytana karşı girişilen mücadelenin sembolize edilmesi vardır, cihadda ise İslâm düşmanlarına karşı mücadele.

Cihadda sabır lâzımdır, hacda da öyle.

Hacdaki cihad nefsin heva ve heveslerine karşı sürdürülen bir cihattır. Hatta kimileri buna büyük cihad demektedirler.

Yolculuğa çıkan yanına azık alır. Cihada giden teçhizatını kuşanır. Hacca giderken de kişi takvâyı kuşanacak ve öyle düşecektir yola.

Hac, cihad ruhunu güçlendiren bir özelliğe sahiptir.

En önemlisi, her ikisinde de İslâmî bilinçlenme vardır. Bunun için hac, kadının cihadıdır.

Kadının İhram Simgesi Yüzünün Açık Olmasının Anlamı / Bir Deneme

En çok başvurulan hadis kitaplarında bulunmamakla birlikte hadis olarak da nakledilen ‘Kadının ihramı yüzündedir.’ sözü⁴⁹, fıkıh kitaplarımızda kadının ihramı konusunda ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü olarak yer almaktadır. İbn Ömer ihramlı iken yüzüne elbisesini sarkıtan bir kadını görmüş ve “Yüzünü aç; çünkü kadının ihramı yüzündedir” demiştir.⁵⁰

Bazı kitaplarda merfû olarak sahih bir şekilde varid olmadığı açıkça ifade edilmekle birlikte bu rivayet, en azından mevkuf olarak meşhur olmuş ve fıkıh kitaplarında kadının ihramı konusunda ortak bir görüş şeklinde yer almıştır. Hatta bazı fıkıh kitaplarımızda bu hususta icma olduğu aktarılmaktadır.⁵¹ Fakat şurası kesindir ki, bu husustaki diğer sahih rivayetlerin desteğiyle bu söz, kadının ihramı hususunda fikhî bir kural olarak genel bir kabul görmüştür. Fakiher nezdinde bu hususta ortak bir görüş oluşmasının sebebi, belirtildiği üzere ihramlı kadının yüzünü peçe ve diğer yüz örtüleri ile örtmeyeceğine dair sahih hadislerdir.⁵²

⁴⁹ Bkz. Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, 3/27, 93; İbn Hazm, 5/78 (İbn Ömer’den mevkuf olarak).

⁵⁰ İbn Hazm, 5/78.

⁵¹ أن احرامها في وجهها فلا يجوز لها أن تلبس ثيابا وتلحق وهذا إجماع شرح المصنف في رد المحتار نقل أن الحنابلة قالوا لا يمسح على المرأة ستر وجهها في حرمها بل يجب على الرجال التخصير . ومطهره نقل الإجماع .

⁵² ولا تتنصب المرأة للحرمه ولا تلبس ثيابها

Kimi ilim adamları bu hadislerin zahirini esas alarak ihramlı kadının ni-kap/yüz örtüsü kullanamayacağını söylemektedirler. Buna göre ihramlı ka-dın, erkeklerin yüzüne bakma endişesi taşırrsa veya bir fitne korkusu olursa, yüz örtüsü olarak üretilmiş ürünler ile değil de başka bir şey ile yüzünü ör-tebilecektir. Bu ilim adamları, kadının yabancı erkekler karşısında yüzünü örtmesinin farz, açmasının ise haram olduğu görüşünden hareketle, ihramlı iken bu genel kuralın değişmeyeceğini, yasaklananın, kadının yüz örtüsü kullanması olduğunu söylemektedirler. Bu ilim adamlarına göre kadın ih-ramlı iken yüz örtüsü olarak imal edilmiş ürünler ile yüzünü örtmeyecektir. Fakat yabancı erkekler karşısında başından aşağıya doğru bir örtü sarkıtarak veya başka bir yöntemle yüzünü örtecektir.

Bu doğrultuda yüründüğü zaman burada bir başka problem ortaya çık-maktadır. Yukarıdan sarkıtılan bu örtü kadının yüzüne temas ederse ihramı-na zarar verir de kadın ihram yasağı işlemiş konuma düşerse bundan dolayı kendisine ceza gerekir mi? Bu problemi çözmek için de çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri, örtüyü yüzünden uzak tutmak için kadın, kafes gibi bir şey kullanarak örtüyü onun üzerinden sarkıtır, demiştir. Kimileri, erkek-ler ile karşılaşınca hemen yüzünü örter, örtünün cildine temas etmemesine özen gösterir, bu karşılaşma geçince de beklemeden açar, demişlerdir. Kimi-leri de örtüyü cilde temastan uzak tutmanın zorluğunu göz önüne alarak za-rurete binaen cilde temas etse bile ceza gerekmeyeceği görüşünü dile getir-miştir. Öyle anlaşılıyor ki bu görüş, zaruret ilkelerine dayandırılmaktadır. Şu var ki, her halükârda bu örtme, yüz örtüsü ile değil, başka bir örtü ile ola-caktır. Fakat ihramlı iken, peçe ve benzeri yüz örtülerinin kullanılamayaca-ğı hususunda ilim adamları görüş birliği içerisindedirler.

Konuya ilişkin veriler incelendiğinde sanki şöyle bir tablo ortaya çıkmak-tadır: İhramlı kadının yüzünü açık bulundurması ilkesi, tarihi süreç içerisin-de bir şekilde delinmiştir. Bu yapılırken de yöntem olarak ihramlı kadının yüzünü örtmesini yasaklayan hadislerin, yalnızca yüz örtüsü olarak imal edilmiş örtüler olduğu şeklinde daraltıcı yorumlara gidilmiştir. Halbuki ha-dislerde geçen *ولا تنتقب المرأة محرمة* ifadesi, 'ihramlı kadın, yüzünü örtmez/ört-mesin' demektir. Bunu, 'Burada kastedilen yüz için üretilmiş örtülerin kulla-nılmamasıdır, başka örtülerle örtebilir' şeklinde algılamak, sanki hadisin söy-leniş amacını daraltmaktadır.

Burada tarihi süreç içerisinde gelişen meşhur 'fitne' gerekçesinin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı Peygamber Efendimiz kadınların mes-cide gitmelerine engel olunmasını yasakladığı halde, fitne endişesi ile kadın-ların mescide gitmekten menedilmesi gibi burada da 'fitne' endişesi ile ih-ramlı kadının yüzünü örtmemesi ilkesi, bir şekilde delinerek zamanla, ka-dının ihramlı iken yüz örtüsü kullanamayacağı, ancak başka örtülerle yüzünü örtebileceği hükmü getirilmiştir. Bu hususta gerekçe olarak da Hz. Âişe va-lidemizden aktarılan, ihramlı iken Müzdelife'de yanlarından kabileler geçer-

ken yukarıdan aşağı bir örtü sarkıtarak yüzünü göstermediği, kafileler geçince de yüzünü açtığı rivayeti kullanılmıştır. Bu ilke delinirken nasıl birtakım zorlamalara girildiği bazı kitaplarımızdaki ifadelerden açıkça anlaşılmalıdır. Burada asla göz ardı edilemeyecek bir husus, ihramlı iken kadının yüzünü açık bulundurması ilkesinin, erkeğin ihramlı iken başını açık bulundurması ilkesi ile beraber konmuş olmasıdır. Erkeğin ihramlı iken başını hastalık gibi bir zaruret dışında örtemeyeceği unutulmamalıdır.

Bu hususu burada ele almamızın sebebi, 'Kadının ihramı yüzündedir' ilkesinin ne anlama geldiğini değerlendirmeye çalışmaktır. Bu ilkenin vermek istediği mesajı doğru anlayabilmek için, kadınların yüzünü örtmelerinin o dönemde özellikle zinet anlamı taşıdığını hatırdan çıkarmamak gerekir. O dönemde erkeklerde nasıl ki başı sarık ve benzeri şeylerle örtmek bir zinet ve itibar olarak algılanıyor idiyse, aynı şekilde kadınların yüz örtüleri de bir zinet ve soyluluk göstergesi olarak algılanıyordu. Onun için kadın köleler yüzlerini örtmezlerdi.⁵³ Erkek köleler de başlarına sarık saramazlardı. Allahü a'lem, ihramlı iken erkeklerin başlarını, kadınların da yüzlerini örtmelerinin yasak olması, hacda ayrıcalık ve imtiyaz aranmayacağı ve insanların eşitlenmesi gerektiğinin bir göstergesiydi. Burada yüzün açık olmasının anlamı, muhtemelen hacdaki bu eşitlenme bilincini yansıtmaktadır.

Kadın ihramlı iken yüzünü açarak, soyluluğu, eşraflığı ve hürlüğü ile değil, insanlığı ve kulluğu ile Allah'ın huzurunda bulunduğunu göstermektedir. Hatta burada belki biraz daha ileri bir değerlendirme ile kadının hacda yüzünü açma mecburiyetini, kadının hacda cinsiyeti ile değil insanlığı ve kulluğu ile ön planda olması gerektiğinin bir simgesi olarak da okuyabiliriz.

Diğer taraftan haccin en önemli gayelerinden biri, insanı ahlâkî zaafardan arındırma hedefidir. Hacda kişi, en başta bencillik olmak üzere birtakım ahlâkî zaafardan kurtulma melekesi kazanmaya çalışacaktır. Burada belki erkeklere yönelik bir eğitim olmak üzere kadının, biyolojik yapısı ile değil de insanî kimliği ile ön plana çıkarılmasının hedeflendiğini de söyleyebiliriz. Böylece erkekler, Kur'an-ı Kerim'in emri doğrultusunda hac ibadetinin önemli bir ahlâkî eğitim kazanımı olmak üzere, bakma imkânı olmasına rağmen bakmama melekesi elde etmeye çalışacaklardır.

⁵³ Bkz. Musa Carullah Bigiyef, *Kur'an-ı Kerim Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Yayına Haz. Mehmet Görmez, 2. baskı, Kitabiyat Yay., Ank. 2000, s.47. "...(Araplardaki) bütün bu örtüler avret perdesi olarak değil, şeref şianı olarak kullanılıyordu. Bunlar hür kadınlara ve kibar ailelere özgü bir süs olarak bulunuyordu. Binaenaleyh hürriyetleri olmayan cariyelerin hicap taşıması yasaklanmıştır. Hatta ziynet olarak kullanıldığı içindir ki hür kadınlar da matem günlerinde ve tehlike anlarında burka ve nikab gibi ziynetlerini terk etmişlerdir." Musa Carullah, İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sindeki 'Kadının ihramı yüzündedir' hadisinden hareketle örtünme meselesi ile ilgili olarak ortaya koyduğu değerlendirmelere büyük önem vermektedir (Bu bilgiler için bkz. Musa Carullah, adı geçen eser ve *İslâm Şeriatının Esasları -Değişkenler ve Sabiteler-*, Yayına Haz. Hatice Görmez, Kitabiyat Yay., Ank. 2002).

Bu bağlamda hadis kitaplarımızda anlatılan şu olayı hatırlamanın tam zamanıdır: Hz. Peygamber, o zaman genç bir delikanlı olan Fazl b. Abbas'ı terikesine almıştır. Onlar bu vaziyette iken genç bir hanım kendisine soru sormaya gelir. İbn Abbas genç kadına bakmaya başlar. Bunu fark eden Hz. Peygamber mübarek eliyle İbn Abbas'ın yüzünü diğer tarafa çevirir. Hatta Fazl, ikinci defa bakınca Allah Resûlü aynı şekilde onun yüzünü öbür tarafa çevirir. Allah Resûlû Fazl'ın kadına bakışını engellemek için yüzünü öbür tarafa çevirirken, buna karşın kadına yüzünü örtmesini emretmemesini nasıl okumamız gerekiyor? Hz. Peygamber hacda o kadar kadın ile karşılaştı, o kadar kadın kendisine soru sordu; Allah Resûlü onlara 'Yüzünüzü örtün!' dememiştir.

Burada bir bakıma erkeğin iffet bağlamında kendini eğitmesine yönelik açık bir mesaj görüyoruz. Bunun için, kadınlar şöyle yapmalı, böyle yapmamalı, şöyle giyinmeli, böyle hareket etmeli gibi tavsiyelerimizin yanında, aslında erkeklerin Kur'an'ın emri doğrultusunda gözlerine, sözlerine ve kendilerine hâkim olma bilinci kazanmalarını da öğütlemeliyiz. Bunun pratik eğitim alanı olarak hacın bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerekir.

Hani "mahşerin provası" diyoruz ya hac için; işte hac, mahşeri yaşayabilmek için bir fırsat sunuyor. Aklını zihnini tam olarak ibadete odaklandırıp, zihninden başka ilgileri silebilmek, hatta en güçlü dürtülerin dahi etkisinden sıyrılarak ibadete kilitlenmek için önemli bir fırsat sunmaktadır hac. Hani mahşerde insanların üryan olarak haşredileceklerine hayret eden ve erkek kadın bu durumda ne olacak, anlamında soru soran Hz. Âişe validemize insanların o dehşetli sahnede bu tür şeyleri düşünecek konumda olamayacakları doğrultusunda cevap vermiyor mu Allah Resûlü?

Hacın en önemli gayesi kişiyi ruhen olgunlaştırmak, günah kirlerinden arındırmak ve annesinden doğduğu gibi tertemiz yapmak olduğuna göre, hem erkekler hem de kadınlar hacda bu fazileti kazanmak için çabalayacaklardır. İçinde bulunacakları süreç bunu kazanma sürecidir. İffeti öğreneceklerdir. Erkek, bu süreçte tıpkı elinin altındaki avı avlayamadığı, Harem bölgesinin doğal bitkilerini koparmadığı gibi Kur'an'ın emrine uyararak harama bakmamayı da meleke haline getirecektir.

Hanbelî fakihî İbn Akîl'in bu husustaki değerlendirmesi çok dikkat çekicidir: "Kadının ihramlı iken yüzünü açması ihramlı oluşunu simgeler. Ortaya çıkan birtakım bid'at olayları sebebiyle dînen sabit olmuş bir hükmü kaldırmak caiz değildir. Böyle bir tutum, ortaya çıkmış birtakım olaylar ile şer'î bir hükmü nesh etmek demektir. Bu da şer'î re'sen kaldırmaya götürür. Dinin kadına yüzünü açmayı, erkeğe de bakmamayı emretmesi bid'at değildir. Bu, tıpkı ihramlı iken el altındaki avı avlamanın yasak olması gibi daha büyük bir sınav olsun diyedir."⁵⁴

⁵⁴ *Bedâiu'l-Fevâid* den nakleden İbn Kayyim'den aktaran Yusuf Karadâvi, www.karadawi.net.

Son olarak burada acaba şöyle bir değerlendirme yapılamaz mı: 'Kadının ihramı yüzündedir' ilkesini, yalnızca şekli bir gösterge ile sınırlı görmeyip bunu, kadının haccının bir şahsiyet ve itibar yolculuğu olduğu şeklinde algılayamaz mıyız? Bu ifadenin kadının itibarını da anlattığını düşünemez miyiz? Çünkü yüz, dış görünüşte insan kişiliğinin en anlamlı parçasıdır. Kişinin üzüntüsü, kederi, sıkıntısı, neşesi, sevinci yüz ifadesinden anlaşılır. Bunun gibi kişinin iç dünyası da yüzüne yansır. Kur'ân-ı Kerîm'de çoğu kez "yüz", kişinin tüm benliği anlamında kullanılmaktadır. Vech, kişinin kendini temsil eder. Yüz, insanı anlatır. "Vechullah/Allah'ın yüzü," Allah'ın zatıdır. Meselâ "şirket-i vücuh," itibar şirkettir. Demek ki yüz, insanın kişiliğini de ifade etmeye yaramaktadır. Bu doğrultuda, kadının ihramının yüzünde olmasını, haccın kadına kazandıracığı kişiliği ve itibarı olarak yorumlamak acaba çok mu aşırı bir değerlendirme olur?

Sonuç

İslâm dininin, kadın ile erkek arasında Allah'ın sorumlu birer kulu olmaları itibariyle bir ayırım yapmadığı malumdur. Bunun, en somut biçimde kendini gösterdiği alanlardan biri hac ibadetidir. Allah'ın, yarattığı ve tıpkı erkek gibi akıl ve duygu sahibi kıldığı ve sorumluluklar yüklediği kadının aklına, iradesine ve duygularına nasıl değer verdiği, hac ibadetinin pek çok sahnesinde açık bir şekilde görülmektedir.

Hacda Hz. Hacer'in hatırasına sa'y yapılıyor. Bir kadının yaşadığı olay canlandırılıyor. Kadın-erkek herkes bu hatırayı rol alarak canlandırıyor. İster annelik şefkât ve merhametine Yüce Allah'ın verdiği değer somut bir göstergesi olarak algılsın, isterse kadına verilen değer bir ifadesi, sa'y olayı, hacda kadının yeri konusunda çok anlamlı bir vurgudur. Bu anlamlı vurgu, 'hac ve kadın' konusundaki değerlendirmelerde son derece dikkat çekicidir.

Kur'ân-ı Kerîm, kul olarak, kadın ve erkek her iki cinsin de Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olduğunu ifade eder.⁵⁵ Her ikisi de yeryüzünde Allah'ın halifesidir.⁵⁶ Hz. Muhammed, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmiş,⁵⁷ Kur'an da kadınıyla erkeğiyle bütün insanlık için hidayet rehberi kılınmıştır.⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette insanın değeri ve sorumluluğu belirtilirken kadın erkek ayrımı yapılmamıştır.⁵⁹ Bu hususta hac ibadetinde de bir ayırma rastlanmaz. Kadın hac ibadetinde bağımsızdır. İbadet sorumluluğu

⁵⁵ Zâriyat, 51/56.

⁵⁶ Bakara, 2/30.

⁵⁷ A'raf, 7/158, Sebe, 34/28.

⁵⁸ İbrâhim, 11/1; Değerlendirmeler için bak. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî, *el-Mer'etu fi'l-İslâm, Dâru'n-Nefâis*, Beyrut 1989, s.17-19. Bu satırlardan itibaren bazı ifadeler, 'Kur'an ve Sünnetin Işığında Kadının İnsanlık Değeri' adlı çalışmamdan alınmıştır.

⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/30; Hûd, 11/61; Zariyat, 51/56; İsrâ, 17/70...

kendisine aittir. Hac mükellefiyetine ilişkin şartları taşıdığı zaman ibadetini eda etmekle yükümlüdür. Bu durumda haccını yaptığı zaman sevabı kendisine ait olduğu gibi, yapmadığı zaman sorumluluğu da kendisine aittir. Bazı içtihatlarda kadının yanında mahremi olmadan hacca gidemeyeceği yolundaki özel şartlar, daha ziyade kadının güvenliği ile ilgilidir. Aynı şekilde kadınlar hakkındaki âdetli iken tavaf yapamayacağı hükmü de ibadet temizliği ve ibadetlere ilişkin bazı özel düzenlemelerle ilgilidir. Bu hüküm, cinsin biyolojik yapı ve fitrî özelliklerine binaen konmuştur.

Allah'a karşı sorumlulukları olan bağımsız bir insan olarak kadının da tıpkı erkek gibi ibadete ihtiyacı vardır. Kendisini yaratan, bin bir çeşit nimetle donatan Rabbini bilmek ve O'nun kuşatıcı rahmetini hissetmek ihtiyacı içerisinde. Bu bakımdan ömrünün en önemli yolculuğu, kadın açısından aynı bir önem taşır. Çünkü bu yolculuk kadın açısından aynı zamanda bir itibar yolculuğudur.

Erkek olsun kadın olsun, herkesin yaptığı ibadet ve diğer hayırlı işlerinin Allah yanında mutlaka değerlendirilmeye alındığı, asla boşa gitmediği haber verilmiştir. Âl-i İmrân sûresi 195. âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"...Ben, erkek olsun, kadın olsun -ki hepiniz birbirinizdensiniz- içinizden hiçbir çalışanın çalışmasını boşa çıkarmayacağım..."*

Diğer bir âyet ise şöyledir: *"Erkek olsun kadın olsun her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar Cennet'e girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*⁶⁰

Ahzâb sûresinin 35. âyetinde, bütün Müslüman erkek ve kadınlar işledikleri değişik iyi işlerle anılmışlar, bu kimseler için Allah'ın bağışlama ve büyük bir mükâfat hazırladığı ifade edilmiştir.

Bu ilâhî ilkeler çerçevesinde bakıldığı zaman kadının hac yolculuğu manevî hayatı açısından ömrünün en önemli olayıdır. Belki de hayatında ancak bir defa nasip olan bu kutsal yolculuğun kadın açısından olabildiğince verimli hale getirilebilmesi için eğitim, irşad, maddi-manevî hazırlık ve organize bağlamında söylenen ve söylenebilecek olan pek çok şey vardır.

Kadının hac ibadetini bilinçli ve huzurlu bir şekilde eda edebilmesi için hac öncesi ve hac esnasında eğitim ve irşad faaliyetlerinin büyük önemi vardır. Hacda kadınların durumuna ilişkin olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de budur. Diğer taraftan kadının yolculuğu, iskânı ve intikalleri ile ilgili organizasyonlara önemli görevler düşmektedir. Bu hususta Hz. Peygamberin kadınların bindiği develeri şarkı söyleyerek coşturan Enceşe adlı sahabiye, hayvanları koşturarak kadınları sıkıntıya sokmaması için, *'Ey Enceşe! Kristallere karşı nazik ol!'* hadisi⁶¹ hatırdan çıkarılmamalıdır.

⁶⁰ Nisa, 4/124.

⁶¹ Buhârî, Edeb 116. Resûlulah burada kadınların nazikliğini ve onlara karşı nasıl nazik davranılması gerektiğini anlatmak üzere, kadınları kastederek 'kristaller' demiştir.

Kaynakça

- ABDULKERİM Zeydan, *el-Mufassal fi Ahkâmi'l-Mer'e*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993.
- AHMED b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâru Sadir, Beyrut ty., I-VI C.
- BİGİYEF, Musa Carullah, *Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Yayına Haz. Mehmet Görmez, 3. baskı, Kitabiyat Yay., Ank. 2002.
- _____, *İslâm şeriatının Esasları (Değişkenler ve Sabiteler)*, Yayına Haz. Hatice Görmez, Kitabiyat Yay., Ank. 2002.
- BUHÂRÎ, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesai, İbni Mâce: Bu hadis kitaplarının Salih b. Abdülaziz b. Muhammed Âlu's-Şeyh gözetiminde '*el-Kütübü's-Sitte*' adıyla bir arada basılan Dâru's-Selam 2000, Suudi Arabistan baskısından yararlanılmıştır.
- CASSAS, Ebû Bekir Râzî el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Kahire, ty.
- ERUL, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara 2005.
- HATİBOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İst. 1983.
- HEYET, *Diyanet Hac Rehberi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2001.
- HEYET, *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2005.
- ISMATÜDDİN Gerger, *el-Mer'etu fi Ahdî'n-Nebevi*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- İBN HAZM, *el-Muhallâ (I-XI)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İBN KAYYİM el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Heydi Hayri'l-Ibâd*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1979.
- İBN KUDAME, Muvaffakuddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Kudame (541/1146-620/1223), *el-Muğnî I-XIV*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- İBNU'L-CEVZÎ, Hafız Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Kitabu Ahkâmi'n-Nisâ*, tahkik: Ali'b. Muhammed Yusuf el-Muhammedî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1988.
- İMAM MÂLİK (Mâlik b. Enes), *el-Muvatta*, Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru lhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır 1951.
- İMAM ŞAFÎ, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Daru lhyai'l-Ulum, Beyrut 1990.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ty.
- MUHAMMED Ahmed İsmail, *el-Mer'etu beyne Tekrimi'l-İslâm ve İhaneti'l-Cahiliyye*, Dâru'l-İman, İskenderiye 2005.
- NEVRA Bint Muhammed, *Şahsiyyetu'l-Mer'e fi'l-Kisasi'l-Kur'anî*, Dâru İbn el-Cevzî, Suudi Arabistan 1427H.
- RAVİYE Ahmed, *el-Hayzu ve'n-Nifâsu ve'l-İstihâza vema yeteallku biha mine'l-Ahkâm*, Dâru'l-Medenî, Mısır 1991.
- SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmail el-Kahlani (Emir San'ânî), *Sübülü's-Selam*, lhyau't-Türasel-Arabi, Kahire 1960.
- SEMERKANDÎ, Alauddin es-Semerkandi, *Tuhfetu'l-Fukaha (I-III)*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- SEYYİD Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 1985.
- SEYYİD Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, ty.
- ŞA'RAVÎ, Muhammed Mütevelli Şa'râvî, *Fetâva'n-Nisâ*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2002.
- ŞAH Veliyullah ed-Dehlevî, *Huccetullahi'l-Bâlîğa*.

YUSUF Karadavî, *Fetâvâ Muasıra*.

YÜCEL, İrfan, *Hac Rehberi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

ZUHAYLÎ, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*.

MA'RÛF ed-Devâlîbî, Muhammed, *el-Mer'etu fi'l-İslâm*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1989.

<http://www.islam-qa.com>

<http://www.diyaret.gov.tr>

<http://www.sultan.org>

<http://www.al-islam.com>

<http://www.suleymaniyevakfi.org>

<http://www.uqu.edu.sa/>

<http://www.f3ms.com/>

<http://www.ahlalhdeeth.com/>

<http://www.qaradawi.net/>